

Dokuz Eylül Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Dergisi

2013/2, Sayı 38, ss. 9-40.

WILFRED CANTWELL SMITH'E GÖRE HİRİSTİYANLIK VE İSLAM KARŞILAŞTIRMASI

Muammer ERBAŞ*

ÖZET

Tarih boyunca geleneksel oryantalistin İslam'a bakışı, büyük ölçüde olumsuz ve dışlayıcı olmuştur. Bununla birlikte modern dönemde başlayan Hıristiyan - Müslüman iletişim ve ilişkileri, bu yaklaşım tarzını büyük ölçüde yetersiz kılmaktadır. Bu bağlamda ılımlı Batılı din araştırmacıları, her iki kesimi birden tatmin edip uzlaştırmaya yönelik yeni yaklaşım tarzları geliştirme çabası içine girmiştir. Bunların en önemlilerinden biri olan W. Cantwell Smith, Hıristiyanlık ile İslam arasında geleneksel bakış açılarını eleştirip bir yana bırakan yeni karşılaştırmalar yapmıştır. Bu aşamada her iki kesimi birden ikna etmekten ziyade belli ölçüde rahatsız eden bu yeni yaklaşım tarzı, en azından Hıristiyan ve Müslüman kesimlerin birbirini doğru anlamasına katkı sağlaması ve daha sonra yapılacak tarafsız araştırmalara öncülük etmesi itibarıyla büyük değer ve anlam taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Hıristiyanlık, İslam, İsa, Muhammed, Kur'an, İncil, Teslis, Kilise, Cami.

A COMPARISON BETWEEN CHRISTIANITY AND ISLAM ACCORDING TO WILFRED CANTWELL SMITH

ABSTRACT

Throughout the history the orientalist approach to Islam has been largely negative and exclusionary. However, with the beginning of the modern era, Christian - Muslim relations make this approach largely ineffective. In this context, moderate Western religious scholars started to devise satisfying approaches to compromise the two parties. One of the most important of these scholars is W. Cantwell Smith, who has made comparisons which criticize the traditional perspectives between Christianity and Islam. At this stage, his approach to some extent disturbed both sides rather than trying to persuade. Nevertheless, this new approach has great value since it contributes to the Christian and Muslim groups to understand each other correctly and lead future objective researches.

Key Words: God, Christianity, Islam, Jesus, Muhammad, The Qur'an, The Bible, Trinity, Church, Mosque.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, İzmir, Türkiye.

İslam'ın ilk günlerinden itibaren Yahudisi ve Hıristiyanıyla birlikte Ehli Kitab'ın İslam'a ve Müslümanlara dair geleneksel bakış açısı, genel anlamda çok olumsuz ve sert bir durum arz etmiştir. Buna göre Hz. Muhammed gerçek bir peygamber olmayıp, onun çevresindeki bazı haham, keşiş ve rahiplerden derleyip topladığı Kur'an-ı Kerim, vahiy mahsulü bir Kitab, dolayısıyla da İslam Hak bir din değildir.¹

Büyük ölçüde önyargılı ve indirgemeci olan bu yaklaşım tarzı, uzun asırlar boyu süregelen kutsal savaşlar ve bu uğurda can veren binlerce dindar insanın kanıyla sulanıp beslenmiş ve neticede tarih boyunca Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında büyük ölçüde kin ve nefrete dayalı bir ilişki tarzı geliştirmiştir. Doğal olarak fiili plandaki bu kötü durumun bilimsel alana yansımaları da, oldukça olumsuz olmuştur. Bununla birlikte aradan geçen uzun asırların sonunda, dünya üzerinde yaşanan gelişmeler her iki kesim üzerinde belli ölçüde değişime yol açmıştır. Nitekim günümüz itibarıyla Müslümanlar, medeniyet düzeyi itibarıyla eski üstünlüklerinden çok uzak oldukları gibi, Hıristiyan âlemi de, modern dönemde resmi Kilise otoritesinin ciddi anlamda sarsılmış olması nedeniyle, oldukça karmaşık bir görünüm arz etmektedir.

Bugün için Hıristiyan kesimler arasında mevcut olan fırkalaşma had safhaya çıkmış ve uç noktalara ulaşmıştır. Öyle ki Batı'nın farklı köşelerinde yükselen kiliselerden her biri, diğerinden tamamen kopuk bir şekilde ayrı bir düşünce, eylem ve tutum içindedir. Bunun ötesinde, bir kimse, kendi cemaatini kurabilmekte ve bütün diğerlerinden bağımsız olarak hareket edebilmektedir. Dolayısıyla bugün karşımızda inanç olarak teslisi kabul etmeyenlerden² Kur'an'ı Allah kelâmı, Hz. Muhammed'i de bir peygamber olarak görenlere,³ yaşam tarzı olarak eşcinsel evliliği benimseyip savunan papazlardan,⁴ binlerce Hıristiyan önünden domuz etinin ve içkinin zarar ve sakıncalarını anlatanına⁵ varıncaya kadar, onlarca farklı Hıristiyan kesim mevcuttur.

Bu örnekler, bizlere, bugün için bütün Ehli Kitab'ın gerek kendi dinleri, gerekse birbirleri hakkında aynı görüş ve yaklaşımları paylaşmadığı, dolayısıyla bunların her birini, resmi otorite ve temsilcilerinden bağımsız olarak, kendi

1 Krş. "Şüphesiz biz onların: «Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor» dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Halbuki bu (Kur'an) apaçık bir Arapçadır." (Nahl 16/103) (Bkz. İbn Kesir, *Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm*, IV, 523)

2 Bkz. Vitray-Meyerovitch, Eva de, *İslam'ın Güler Yüzü*, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul 1999, s. 58-vd, 149-vd.)

3 Avrupa Kiliseler Birliği, 5 -10 Mart 1984 tarihleri arasında Avusturya'nın Pölsen Şehri'nde gerçekleştirdiği konferansta, şu karar yer almıştır: "Bu toplantıda Kur'an'ın Allah Kelâmı ve Hz. Muhammed'in ise Hz. İbrahim'den beri gelen Peygamberler zincirinin bir halkası olduğunu ve asla sabte peygamber olamayacağını itiraf ettik." (Bkz. Akgündüz, Ahmet, *Çan'dan Minare'ye Büyük İtiraf*, İstanbul 2010; <http://video.haber7.com/play.video.php?id=5765>.)

4 <http://webtv.hurriyet.com.tr/2/18527/0/1/italya-kilise-de-ilk-escinsel-evlilik.aspx>.

5 Osteen, Joel, *The Meat of His Pork Message*, YouTube Videos.

bütünlükleri içinde, ayrı ayrı incelemek gerektiğini göstermektedir. Bu durumda Müslümanlar ile Hıristiyanların geçmişte birbirleri hakkında verdiği hükümlerin çoğu, bugün için havada kalmakta, gerçek hayatta karşılığını bulmamaktadır.

Bu noktada ümit verici olan husus, artık gerek Müslümanlar, gerekse Hıristiyanlar içinde mevcut durumun yanlışlığını anlayan ve bunu aşmak için alternatif bakış açıları geliştirmeye çalışan ilim adamlarının ortaya çıkmaya başlamasıdır. Bunlardan biri de, bu çalışmamızda görüşlerine yer vereceğimiz Batı'lı çağdaş şarkiyatçıların en önemli ve meşhurlarından biri olan W. Cantwell Smith (1916-2000)'dir. Karşılaştırmalı Din alanında çok sayıda eser kaleme alan W. Cantwell Smith, bu eserlerde İslam'a yönelik geleneksel oryantalist bakış açısını eleştirmek suretiyle, ortaya, İslam ile Hıristiyanlık arasında birbirini anlamaya yönelik mutedil yaklaşımlar ortaya koymuş, bu sayede en az Hıristiyan âlemi kadar İslam âleminin de dikkatini çekmiştir.

Biz, bu çalışmada W. Cantwell Smith'e ait Hıristiyan Müslüman karşılaştırmasını üç ayrı başlık altında ele alıp inceleyeceğiz. Yöntem olarak düşünce bütünlüğünün bozulmaması amacıyla müellifin görüşlerini bir bütün olarak ortaya koyacak, sonunda bunlara dair kısa bir değerlendirmede bulunacağız. Bunun dışında gerekli gördüğümüz yerlerde kendi görüş ve eleştirilerimizi dipnotlarda zikredeceğiz.

A. TARİHİ OLARAK HIRİSTİYAN MÜSLÜMAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR YORUM:

W. Cantwell Smith, Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki ilişkilere kendisine özgü bir tarih perspektifi içinden bakar. O, öncelikle bunun bir çarpışma mı, karşılıklı ilişki mi, yoksa birbirine karışma mı olduğunu sorar. Ardından bu tarih hakkında ortaya dört farklı yaklaşım tarzı koyar:

a) İslam, Hıristiyanlığın dejenere olmuş halidir: Şam'lı John tarafından ortaya konan bu görüş, geleneksel Hıristiyan bakış açısıdır.

b) Hz. İsa, Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Muhammed ile sona eren uzun peygamberler silsilesinin önemli bir üyesidir: Bu da, geleneksel İslami bakış açısıdır.

c) Hıristiyanlık bir din, İslam da başka bir dindir: Bu, ondokuzuncu yüzyıla ait bakış açısıdır.

d) Mevcut durumu, dünya tarihine ait kavramlar ışığında, mevcut hassasiyetleri de göz önüne alarak, günümüz bilgisi ışında yeniden formüle eden alternatif bir yaklaşım tarzı: Bu, W. Cantwell Smith'in bu çalışmada ulaşmayı hedeflediği şeydir.⁶

⁶ Smith, Wilfred Cantwell, *On Understanding Islam* (Selected Studies), The Hague, The Netherlands 1981, s. 248.

W. Cantwell Smith, bu iki dinin tarihini her ikisinin de iştirak ettiği daha üst kompleks bir yapının birbirinin yerine geçen farklı yüzleri olarak görmenin meseleyi anlamaya yardımcı olacağını söyler. O, daha iyi anlaşılabilmesi için meseleye, konuyla doğrudan ilgisi olmayan birkaç örnekle başlar:

Bunlardan ilkinde göre Zerdüşst ve onun görüşleri etrafında şekillenen Zerdüştlük ile bunun, insanlığın dini tarihine olan etki ve nüfuzu birbirinden oldukça farklı şeylerdir. Nitekim Zerdüştlüğe ait iyilik-kötülük, şeytan-melek, cennet-cehennem şeklindeki düalizm, Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam ve diğer dini hareketlerde de oldukça merkezi bir rol oynamıştır.⁷ Geçmişte bunlardan her biri, eldeki mevcut imkân ve veriler ışığında birbirinden müstakil dini hareketler olarak değerlendirilmiştir; fakat dünyanın dini tarihine ait modern bakış açısına göre Hıristiyanlık tarihinin birkaç asırlık döneminin doğru şekilde anlaşılması, eski İran'a ait dini yönelişlerin neler olduğunun bilinmesiyle yakın ilişki içindedir. Diğer bir deyişle hem eski İran'ın, hem de sonraki Hıristiyan Kilisesi'nin dini tarihini doğru bir şekilde anlamak, onları, her ikisine ait ortak bir tarihi bağlam içinde anlamayı gerektirmektedir. Zira insanların, belli dini sistemleri müstakil olarak ortaya koymak için kullandıkları zamansal, mekânsal ve kavramsal sınırlar, tarihte bizatihi mevcut olan gerçekler olmaktan ziyade, varolduğu düşünülen faraziyelerden ibarettir.⁸

W. Cantwell Smith, bu örnekten hareketle Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in dünyanın dini tarihindeki rol ve nüfuzlarının, sırasıyla tek tek Hıristiyan Kilisesi ve İslam ümmetine ait müstakil sınırları çok köklü bir şekilde aştığını ifade eder.

W. Cantwell Smith'in bu konuda verdiği ikinci örnek Kilise Tarihi'dir. Geçmişte Kilise, Hıristiyanlar tarafından Tanrı'ya ait bir düşüncenin M.S. ilk asırda insanlık tarihine somut olarak enjekte edilmiş müstakil kutsal bir yapı olarak tasavvur edilmiştir. Fakat bu teolojik faraziyenin sona ermesi, Batı tarihinden ayrı bir şey olarak Kilise tarihinin müstakil bir oluşum olarak ele alınmasının da sonu olmuştur. Nitekim bir araştırmacı, ortaçağa ait genel tarih kitaplarına bir göz attığında, orada Kilise'nin gösterdiği gelişim evrelerine dair muhteşem tasvirler bulur. Dolayısıyla Kilise tarihi ile Batı tarihini bir bütünlük içinde görmek, onları doğru anlamak için kaçınılmaz bir şeydir.⁹

⁷ Burada, kitabi dinlerdeki düalizmin Zerdüştlükten geldiği ifade edilmektedir. İslam'a göre bu, insanlığın başlangıcından beri mevcut olan bir olgudur. Zira bütün ilahi kitaplarda yer aldığı gibi Kur'an'da da, Hz. Âdem'in yaratılışı bağlamında meleklerin ona secde ederken İblis'in bunu reddettiği ifade edilir: "*Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.*" (Bakara 2/34)

⁸ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 249-250.

⁹ Bu durum, modern dönemde bilhassa Amerika örneğinde son bulmuştur. Zira bu kitadaki Hıristiyanlığa dair gelişmeleri anlamak için gerekli olan şey, sosyal ve insani gelişmeleri bir yana bırakacak olursak bizatihi Amerika'nın dini tarihidir. (Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 251)

Bununla birlikte Kilise tarihçileri, daima Kiliseyi müstakil bir yapı olarak, baştan beri mevcut haliyle varmış gibi farzetme eğilimi içinde olmuşlardır. Oysa bir tarihçi, Hıristiyanların kendileri için tarihte bir kilise ürettikleri gerçeğiyle yüzleşmek zorundadır. Bu, Hıristiyan imanının dünyayı kendisiyle algıladığı, diğer dini kesimlerde olmayan Hıristiyanlar'a özgü bir inşadır. Tarihte, Kilise düşüncesinin, hatta birden fazla Kilise düşüncelerinin, gerek yapı, gerekse dinsel törenler itibarıyla tamamının geçmişten miras kalmış olduğu inancının benimsendiği bir zaman dilimi vardır. Oysa şimdi biz, bunları tarihi olarak Hıristiyanlar'ın inşa ettiğini biliyoruz. Bu konuda İsa'dan miras kalan şey, kendisini anlayan ve ona icabet edenlere dinamik bir tarihi hareket inşa etme yönünde yaptığı teşvikten ibarettir; öyle ki onlar, bu teşvik sayesinde Kilise'yi pek çok ülkede asırlar boyunca yaratıcı bir şekilde inşa etmeye koyuldular. Dolayısıyla Hıristiyan Kilisesi baştan beri varolan müstakil bir yapı değil, bilakis Batı dünyasına ait dini tarihin, her ne kadar büyüleyici de olsa, yardımcı ve destekleyici bir ön yüzüdür.

Yeni yaklaşım tarzında, Protestan-Katolik ilişkilerine ait bir tarih, müstakil iki ayrı varlığa sahip bir konu olmaktan ziyade, daha kompleks fakat bütüncül bir bağlamı ifade eder. Şöyle ki buradaki anlayış, sınırları kesişen iki ayrı yapıyı tasavvur etme noktasından, onların Batı Kilisesine ait tek bir tarih olduğunun farkına varılması yönüne doğru kaymıştır. Benzer şekilde Batı toplumundaki din ve sekülerizme ait diyalektiğin bizzat kendisi de, hiçbir kesimin birbirinden ayrı olarak veya sadece kendi kavramlarıyla anlaşılamayacağı bütüncül bir gelişme olarak görülür. Seküler sosyologlar gibi, pek çok teolog da, bu tür bir bakış açısına doğru yönelmiş durumdadır. Nitekim Batılı olmayan bir tarihçi, Batı sekülerizminin Hıristiyan tarihinin bugün için onun yerine geçen ön yüzü olduğunu görmede başarısız olabilir; evet gerçekten de o, kendine özgü bir şekilde Batı Hıristiyan tarihinin yerine geçen ön yüzüdür. Bu noktada Smith, kendisine ait bir öngörü olarak, Batı sekülerizmine ait nüfuz edici çapta ilk tarih çalışmasının, bizzat bir dinler tarihçisi tarafından yazılacağını ileri sürer.¹⁰

W. Cantwell Smith'in bu konuda verdiği üçüncü örnek, Hıristiyan-Yahudi ilişkileridir. Ona göre dünyanın dini tarihi içinde Eski Ahit zamanlarında Filistin'de başlayıp modern Batı'nın dini yaşamına doğru hareket eden dini gelişim seyri, şu üç ana yoldan herhangi biriyle yorumlanabilir ki, bu üç farklı tefsir yönteminden herhangi birisinin seçimi, genellikle tarihe dayalı bir analizden ziyade dini bir ön kabul şeklinde gerçekleşmektedir:

a) M.S. birinci yüzyıla ulaşan Eski İsrail, bu tarihten sonra oradan yeni bir filiz olarak çıkan Hıristiyan hareketiyle birlikte esas olarak Yahudilerin tarihi olarak devam etmiştir,

¹⁰ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 250-253.

b) Eski İsrail, M.S. birinci yüzyıldan sonra bir filiz şeklinde sapkınlığa doğru giden Yahudilerle birlikte, esas olarak Hıristiyan Kilisesi olarak devam etmiştir ki bu, Ortodoks Hıristiyan bakış açısıdır.

c) Eski İsrail, M.S. birinci yüzyılda iki ayrı dala ayrılan bir çatallanma olarak devam etmiştir; şöyle ki onlardan her biri daha önce olduğu gibi devam etmekle birlikte, hem eskisinden, hem de birbirinden farklı iki dal şeklinde süregelmiştir.

W. Cantwell Smith'e göre gerçek durum, bundan biraz daha karmaşıktır. Şöyle ki burada Sami dilini konuşan Doğu Kilisesi ve özellikle de İslam gerçeği dikkate alındığında, ortaya şu şekilde bir üçe ayrılma çıkmaktadır; Doğu, Batı ve Merkez.

Bu noktada W. Cantwell Smith, İslam dinini tarihi, statik, sabit bir müstakil oluşum olarak değil, bilakis hareket halindeki ilahi-insani bir kompleks yapı olan İslami tarihe ait devam edegelen bir süreç, bunun da ötesinde insanlığın dini tarihi içinde İslami bir sahil/kıyı olarak görür. Ona göre Müslümanların kendi yaklaşımları içinde farkında oldukları bu gerçek, Hıristiyanlık için de geçerlidir. Şöyle ki inşası, düşüncesi veya düşünceleri, dinsel törenleri ve varlığıyla Kilise'yi, Cennetten gelen İsa tarafından miras bırakılmış bir şey olarak yorumlamak doğru değildir. Bilakis Hıristiyanlık, içinde Yunanistan'dan, Roma'dan, Filistin'den, İsa'nın havarilerinden, Paul'un adamlarından, yontma taş çağından (ki buna ait husus, cenaze gömme âdetidir), Zerdüştlük'ten, Ortaçağ Avrupası'ndan, ... gelen kimseler barındıran, insanlığın manevi hayatına ait çok önemli bir harekettir. Onun bugüne kadar sahip olduğu orijinallik, geçmişte olup bitmiş bir şey değil, bilakis kendisini her sabah karşılaştığı yeni unsurlarla sürekli olarak yenileyen bir durum arzeder.

W. Cantwell Smith'e göre hem İslam hem de Hıristiyan gelenekleri üzerine her sabah doğan güneş, onları belli ölçüde insani olanın üstünü kaplayan, onu güçlendiren, onu zorlayan veya en azından ona karşı bir aşkınlığa ve ilahi lutfu doğru ilerletmiştir. Hıristiyan ve İslam geleneklerinin her ikisi de dinamik, sürekli değişen, her yeni güne ve yüzyıla, yeni coğrafi, sosyal, ekonomik, felsefi ve insani yapılar karşılık veren hareketlerdir. Onların her ikisi de, her saniye kendilerini aşmaktan ziyade daha büyük bir yapıya katılmışlardır.¹¹

W. Cantwell Smith'in burada ulaşmaya çalıştığı nokta, İslam ve Hıristiyan geleneklerinin her ikisinin de, şu an için on dört yüzyıldır, önemli ölçüde biri diğeri tarafından belirlenip oluşturulan daha büyük bir yapıya dâhil olduklarıdır. Ona göre, hem Hıristiyanların hem de Müslümanların tarihi, büyük ölçüde insanlığın tarihi süreçte dünya genelinde sahip olduğu dindarlığa ait tarihin birer

¹¹ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 253-254.

görünen ön yüzüdür. Bunun ötesinde onlar, en azından İslam-Hıristiyan tarihi olarak adlandırılabilir bir gelişim bütünü olarak görülmek zorundadır.

Bu bağlamda örneğin Haçlı seferleri, Batı tarihinde uzun süre Hıristiyanlığa ait bir olgu olarak görülmüştür. Onlar, daha yeni yeni çarpıcı bir şekilde İslam tarihinin kendi içindeki olaylar olarak çalışılmaya başlanmıştır.¹² W. Cantwell Smith'e göre, İslam-Hıristiyan bütününe ait ortak tarih içinde ortaya çıkan ve İspanyol tecrübesinde zirve yapan birer kriz olarak görülmeyen müddetçe, özellikle dini tarihte gerçekleşmiş birer olgu olarak Haçlı seferlerine dair yeterli bir kavrayışa sahip olunması söz konusu değildir.¹³

W. Cantwell Smith, bu bağlamda ileri sürdüğü tezi desteklemek için birden fazla örnek sıralar. Bunlardan oldukça açık olduğunu ifade ettiği ilki, Hıristiyan Skolastisizmi (Ortaçağ Düşüncesi)'dir. Ona göre Batılı düşünce tarihçileri, zaman içinde onun üzerindeki hem Müslümanlara, hem de Yahudiler'e ait Arap Ortaçağ Düşüncesi'ne dair etkiyi fark etme noktasına gelmişlerdir. Bu konuda bir üçüncü aşama daha katedilmiştir ki, o da İslam, Yahudi ve Hıristiyan düşüncelerinin, hep birlikte tarihi olarak Skolastik düşünce olarak adlandırılan bir Akdeniz düşünce hareketine dâhil olduklarının görülmesidir.

Bu konudaki bir diğer örnek, Kutsal Kitaplar'dır. Bilindiği üzere Hıristiyanlar İncil'e, Müslümanlar Kur'an'a sahip olmuşlardır. Dünya ölçeğinde bakıldığında Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanların hepsini birden, ilginç ve önemli değişik sonuçlarıyla birlikte tarihi olarak dini Kutsal Kitapçılık olgusunun ortak üyeleri/unsurları olarak görmek mümkündür. Öyle ki, Kutsal Kitap olgusu, tek tek Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlara ait durumların hiçbirisinde, tamamı içinde anlaşıldığı ölçüde dolu ve kesin olarak anlaşılabilir.

Bu konudaki bir diğer örnek, dini kıssalardaki kurtuluşa ermek için çok güçlü bir ruhbanlık maneviyatı içinde maddi olan dünya hayatına sırt çevirmeyi ifade eden belli motiflerdir. Değişik formları yüzeysel olarak bu toplumlar arasında dolaşan bu kıssalarda tamamen ortak olan husus, düalistik dünya görüşü içinde dindarlığın dünyevi olandan manevi gerçekliğe ve diğer dünyaya doğru büyük bir feragatla uzaklaşmak suretiyle gerçekleştiği, köklü ve kesin bir manevi yöneliş içermesidir. Medeniyet tarihinin geç bir döneminde ortaya çıkan dindarlığın bu manevi şekli, yüzyıllardır Avrasya bölgesi toplumları arasında bariz bir şekilde benimsenmektedir. Bu yüzyıllar zarfında Çinliler, Hintliler, Yakındoğulular ve Avrupalılar, bu yönelişe Budizm, Hinduizm, İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi değişik kanallarla geniş ölçüde iştirak etmiştir. Dünyaya karşı benimsenen bu yöneliş tarzı, bir kere daha "dünyaya ait" daha

¹² Müellif, burada İslam'ı, muhtemelen kelime anlamından yola çıkarak bütün İbrahimi geleneği ifade etmek üzere kullanmaktadır. Nitekim o, daha sonra ortaya koyacağı üzere Hıristiyanlar'ı da "kendilerini Tanrı'ya adayan kimseler" olarak Müslüman kabul etmektedir.

¹³ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 255.

monist/tekilci bir hareket tarzının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Her ikisi de Hıristiyan olmakla birlikte Batı Avrupa, bu ikinci geçişi Doğu Avrupa'ya göre belli yönlerden daha önce; Çin de Hindistan'dan önce gerçekleştirmiştir. Fakat sonuçta bütün gruplar, bunu bilfiil gerçekleştirmiştir ki, hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar bunun tam ortasındadırlar.¹⁴

W. Cantwell Smith'in bu konuda verdiği son örnek, dini olarak öze çok daha yakın bir husus olan Tanrı düşüncesidir. Ona göre Tanrı düşüncesi, Hıristiyanlığa göre İslam'da çok daha baskın, çok daha merkezi olmuştur. O, Hıristiyanlar'ın buna Tanrı düşüncesinin Kilise için tartışılmaz bir inanç olduğu şeklinde şiddetle karşı çıkacağını, fakat burada "Tanrı" ile "Tanrı düşüncesi"nin birbirine karıştırılmaması gerektiğini söyler. Her halükarda Tanrı düşüncesi, manevi yaşam, ahlaki eylem ve toplumsal pratik itibarıyla hem İslam, hem de Hıristiyan tarihinde merkezi rol oynamakla birlikte, yüzyılları aşan tarihi süreç içinde Tanrı'ya dair İslam ve Hıristiyan düşüncesi, yeryüzündeki ortak Tanrı düşüncesine ait genel dünya tarihinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bugün için bir tarihçi, örneğin Müslümanların veya Hıristiyanların bu bütüncül tarihten aldıklarını, ona katıldıklarını ve kendisine iştirak ettiklerini açıkça görebilir.

W. Cantwell Smith'e göre, insanlık tarihinde Tanrı düşüncesine dair ciddi ve titiz bir çalışma henüz daha yazılmış değildir. Müslüman ve Hıristiyan düşünürlerin her iki tarafı da, bu düşüncenin gerçekleşmiş olduğu eğilimindedirler. Hâlbuki o, kütüphaneler dolusu ciltlerce tartışmaya rağmen, bunun bir problem olarak hala önümüzde durduğunu söyler. Hatta ona göre dindar olmayan Batılılar, Tanrı düşüncesinin "elbette" yalnızca dindar kimseleri ilgilendiren bir şey olduğunu farzetme eğilimi içindedir; oysa global bir perspektiften bakıldığında bizler, şimdi bunun kesinlikle öyle olmadığını biliyoruz. Tanrı düşüncesi, belli bölgelerde asırları aşan bir süreçte çok büyük öneme sahip olmuş, olağanüstü ve şaşılacak derecede dikkat çekici özel dini bir formdur. Tanrı düşüncesi, her halükarda Müslüman ve Hıristiyanların yaygın bir şekilde paylaştığı bir husus olup; o ikisinden herhangi birisinin tarihini, birbirinden izole ederek tam anlamıyla ve yeterli biçimde anlamak mümkün değildir.¹⁵

W. Cantwell Smith'e göre gerçekte hem İslam, hem de Hıristiyanlık tarihinin, bütün kendine has yönleriyle birlikte, insanoğluna ait dünyanın en büyük manevi hareketlerinden biri olan Teizm'in görünen ön yüzleri olarak görüleceği bir zaman dilimi gelmektedir. Bu aşamada Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında belli noktalarda göze çarpan farklılıkları, kısmen Hıristiyan ve Müslüman toplumların kendi içlerindeki karşılaştırılabilir farklılıklarla eşleştirmek mümkündür. Dolayısıyla karşılaştırmalı dinler tarihi,

¹⁴ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 255-256.

¹⁵ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 256-257.

bizlere farklı gelenekler arasındakiler kadar yüzyıllar boyunca aynı gelenek içinde ortaya çıkan farklılıkları görmek için de gerekli olan bir perspektif/bakış açısı sunmaktadır.

W. Cantwell Smith, bu noktada kendisine, bütün bu anlatılanların çok güzel olmakla birlikte, tarihi süreçte ne Hıristiyanların Müslüman, ne de Müslümanların Hıristiyan oldukları şeklinde bir itirazın gelebileceğini itiraf eder. Bu noktada teoloji ile dinler tarihinin birbirinden farklı iki alan olduğunu vurgulayan W. Cantwell Smith, sanılanın aksine, bu itirazın o kadar da geçerli olmadığını söyler. Şöyle ki İsa figürü, İslam'da ıskalanıp kaybedilmemiştir. Elbette orada, İsa'ya Hıristiyan Kilisesinde olduğundan daha farklı bir şekilde yaklaşmıştır. Fakat bu figürün sunuluşu ve ona yaklaşım tarzı, bizzat Batılı Hıristiyan çevrelerde de gruptan gruba ve asırdan asıra farklılık arz etmiştir.¹⁶

Bu aşamada daha önce Doğu, Batı ve Merkez şeklinde yaptığı üçlü tasnife geri dönen W. Cantwell Smith, Filistin'den doğan Merkezi hareketin Yahudiler olarak devam ettiğini söyler. Diğer ikisi olan Doğu ve Batı ise, Hıristiyan hareketler olarak ortaya çıkmıştır. Belli bir dönem için bu ikisi de, kendi içinde tarihi ve coğrafi olarak (soldan sağa doğru) üç bölgeye bölünmüştür; Latince konuşan, Yunanca konuşan ve Semitik konuşan. Bunlardan önce oluşan ilk ikisi, bize günümüzdeki Kilise'yi kazandıran unsurlardır. Kilise tarihi ders kitaplarının bir bölümünde, Doğu hareketi "Doğuya ait sapkınlıklar" başlığı altında ele alınıp dışlanır. Fiilen her grup, diğerini heretik/sapkın olarak görmekle birlikte, W. Cantwell Smith'e göre gerçekte Doğu'nun yanlış, Batı'nın doğru olduğunu iddia edebilecek pek de fazla husus yoktur.

Bu hareketlerin her birinin, kendi yolunda dinamik, yaratıcı ve yapıcı bir şekilde geliştiğini söyleyen W. Cantwell Smith, Batı'nın kendi metafiziksel Hıristiyanlığını oluştururken Semitik dünyanın bunları ve esas olarak onların eklendiği Yunan kategorilerini asla tam olarak anlamadığını, bu nedenle kısa süre sonra Hz. İsa'yı unutmayan fakat Semitik dillerde düşünen dini hareketlerin çoğunun, bizim İslam olarak adlandırdığımız başka bir metafizik çatıyı benimsediğini ifade eder. Bu noktada Batı Kilisesi, onları Hıristiyan olmayı terk etmekle suçlarken, nihai gerçeğin bu yeni yorumu ve formülasyonunu benimseyen kimseler ise, onlara karşı kendilerini, aslında Hıristiyan İsa'yı şimdi çok daha iyi anladıkları ve yücelttikleri şeklinde savunmuşlardır.

W. Cantwell Smith, Batılı Hıristiyanlar'ın gerçekte bu bakış açısını dikkate alıp onun üzerinde durma ve düşünme gereğini hiç hissetmediklerini; çünkü onların, Batı Kilisesi'nin Hıristiyanlığa ait formülasyonların nihai gerçekler olduğunu varsaydıklarını, fakat bugün için kendilerinin, onların tarihi birer olgu olduklarını bildiklerini söyler. Ona göre bu formülasyonlar, onların

¹⁶ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 257-259.

gördükleri, hissettikleri ve içsel olarak kavradıkları şeyleri, belli kavramlar ve ifadeler halinde formüle etme teşebbüslerinden ibarettir.¹⁷

W. Cantwell Smith, bu noktada bir kimsenin cesur bir tavırla şu soruyu sorabileceğini söyler: “*Şayet İsa, bugün kalkıp yeryüzüne tekrar dönse, o muhtemelen şöyle mi diyecektir; “Müslümanlar, beni Hıristiyanlar’dan daha iyi anladı!”*”

W. Cantwell Smith, bu soruyu öncelikle bir dinler tarihçisi gözüyle cevaplamaya çalışır. Buna göre, insan olan İsa, bazı kimselerin düşüncesi ve ruhu üzerinde çok büyük etki bırakmıştır. Öyle ki, onun hafızası, ilhamı, örnekliği, öğretisi ve etkisi etrafında güçlü ve devamlı bir hareket kristalize olmuştur. Batı Kilisesi’nde İsa, aşkınlığın; dünyaya ait, kişiye ait, (insandaki Tanrı ve Tanrı’daki insana ait), insanlığın mükemmellekle olan ilişkisine dair aşkınlığın bir sembolü haline gelmiştir. Böyle bir sembol haline gelmesi nedeniyle aslında kişi olarak İsa, çok da iyi bilinmemektedir; zira onun hakkındaki bilgiler, daha ziyade onun hakkındaki birkaç hikâye, efsane, bilgi kıvrıntısı –ve nesilden nesile geçen canlı bir enerjiden ibarettir. O, aynı zamanda erkek ve kadınların aşkınlığa yönelik açıklığının somut ve insani devamı olmuştur.

Hz. İsa’nın Doğu dünyasındaki hikâyesi, bazı yönlerden buna benzerken bazı yönlerden ondan değişiktir. Orada da onun öğretisi hatırasında yaşanır, öğretilerine saygı duyulur ve örnekliği idealize edilir. Bununla birlikte orada, farklı bir dini ve metafizik yapı inşa edilmiştir. Onlar, kendi vizyonlarını, deneyimlerini ve farkındalıklarını daha değişik yollarla formüle etmişlerdir. Şöyle ki, onların oluşturduğu yapıya Yunan’dan ve Roma’dan daha az unsur girerken, tahmin edileceği üzere Filistin veya Semitik mirastan daha fazla husus dâhil olmuştur. Burada, metafiziksel (aşkın) ve humanist unsurlar daha az görülürken, Tanrı düşüncesi ve ahlaki emirler çok daha fazla vurgulanmıştır. Birkaç yüzyıl sonra ise, orada Arabistan’dan çıkan Muhammed isimli bir Arap vaiz tarafından oluşturulan kavramsal bir çatı benimsenmiştir. Bazılarının iddia ettiği gibi, o kadar da yeni olmayan bu yeni çatı altında milyonlarca insan, kendilerinin Hz. İsa’nın yolunda olduklarını; ama onu, Tanrı’ya bağlılık içinde takip ettiklerini iddia etmişler ve hala daha takip etmeye de devam etmektedirler.¹⁸

W. Cantwell Smith, bu hareketle birlikte toplumun Doğu ve Batı arasında tehlikeli bir şekilde ikiye bölündüğünü kabul eder. Ona göre Kuzey Avrupa’daki

¹⁷ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 259-260.

¹⁸ Müellif, burada Hz. Peygamber’i “Arab preacher/Arap vaiz” tamlamasıyla tanımlamakta ve onun getirdiği öğretinin pek de yeni olmadığını ifade etmektedir. Daha sonra açıklayacağı üzere o, burada muhtemelen İbrahimi geleneğe işaret eden şu ayet-i kerimeye imada bulunmaktadır: “*De ki: Ben, elçiler içinde bir türedi değilim (peygamberliği ilk defa ben ortaya atmadım, önceki peygamberlerin söylemedikleri bir şeyi söyleyen bir elçi değilim); bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben, sadece bana vahyedilene uyunurum.*” (Ahkaf 46/9)

Otuz Yıl Savaşları ile günümüzde Kuzey İrlanda'da ortaya çıkan hâlihazır olaylar, her biri Hz. İsa'nın takipçileri olduğunu iddia etmelerine ve tarihçiler her ikisini de Hıristiyan olarak adlandırmalarına rağmen Katolikler ile Protestanların zorunlu olarak ille de tek bir toplum oluşturmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bir inanç toplumunu, doktrinsel formülasyonlara ve paylaşılan diğer sembollere ait farklılıkların ötesinde tanıyıp kabul etmek gerekir.¹⁹

Bu noktada W. Cantwell Smith, Batılı tarihçilerin İslam'ı yedinci yüzyılda Arabistan'da başlayan bir din olarak gördüklerini söyler. Bununla birlikte Müslümanlar, İslam'ın şayet daha önce değilse (elest bezmi) yaratılış gününde başladığını kabul ederler; zira onlara göre Hz. İbrahim de bir müslümandır, Hz. İsa da.²⁰ Ona göre bu kabulleri anlamamak (hatta kabul etmemek), İslam'ı anlamamak olduğu gibi, Hz. İbrahim'i ve Hz. İsa'yı da anlamamak; veya en azından Arapça'yı bilmemektir.

W. Cantwell Smith, geleneksel Hıristiyanlar gibi geleneksel Müslüman teologların da, muhtemelen ötekileri dışlama eğiliminde olduklarını, fakat modern liberal herhangi bir Müslüman düşünürün, sufilerin klasik olarak yaptıkları gibi, kuşkusuz kendilerini imanla Tanrı'ya adanmış olmaları itibarıyla, Hıristiyanların da, İslam teriminin hakiki anlamında müslüman olmuş olduklarını kabul edeceğini söyler.²¹

Nihai aşamada W. Cantwell Smith, bu gibi hususlarla yakından ilgili bir ilim adamı olarak konuyla ilgili kendi görüşünü açıkça ortaya koymanın faydalı olacağını ifade eder. Ona göre Hıristiyanlar, sahip oldukları akılları ve hislerinin yükselebildiği en yüksek iman ışığı altında, tarihleri boyunca en yüksek anlamda müslüman olmuşlardır. Nitekim onlar, İslam kelimesinin literal terim anlamında (teslim olma), kendilerini Tanrı'nın iradesine ve gerçeğine adanmışlardır ki onlar, bu durumun gayet iyi bir şekilde farkındadırlar. Aynı şekilde Müslümanlar da sahip oldukları akılları ve hislerinin yükselebildiği en yüksek ışık altında, en üst düzeyde, tarihleri boyunca Hıristiyan olmuşlardır. Nitekim onlar, Hıristiyan kelimesinin literal terim anlamında kendileri Hz. İsa'nın takipçileri ve sevip sayanları olmuşlardır ki, onlar da bu durumun gayet iyi bir şekilde farkındadırlar. Şayet buna, Müslümanların, kelimenin tam anlamıyla Hıristiyan, Hıristiyanların da, kelimenin tam anlamıyla Müslüman olmadıkları şeklinde karşılık verilirse, bu takdirde buna hemen şu şekilde cevap verilebilir ki, ona kalırsa, çok az

¹⁹ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 261-262.

²⁰ "İbrahim, ne Yahudi, ne de Hıristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanyan dosdoğru bir müslüman idi; müşriklerden de değildi." (Al-i İmran 3/67), "Havarilere; 'Bana ve elçime inanın!' diye vabyetmiştim. İnanıktı, bizim Müslümanlar olduğumuza şabit ol!" demişlerdi." (Maide 5/112)

²¹ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 262.

Hıristiyan gerçek anlamda Hıristiyan, aynı şekilde çok az Müslüman da gerçek anlamda Müslüman olmuştur.²²

W. Cantwell Smith, böyle bir süreçte, kendilerinin haklı olarak, kısmen de olsa her iki kesimi birbirinden ve diğerlerinden ayırt etmeyi ummak zorunda olduklarını kabul eder. Bununla birlikte o, kendilerinin diğerlerinin çabalarına, onların seçimlerine ve tarihi gelişim süreçlerine saygı duyabileceğini ve duymaları gerektiğini; onlardan da kendilerine saygı duymalarını beklediğini ifade eder. Zira ona göre modern dünyada hepimiz, bunları aydınlatabilmek için ortaklaşa bir gerçeklik ve dürüstlük arayışı içinde, bütün ilahi inisiyatiflere karşılık verme çabası içinde olmalıyız.

Netice itibarıyla W. Cantwell Smith'e göre, modern bir tarih yazıcılığı, hatta modern bir teoloji, şayet bilimsellik arzedecekse, Müslüman-Hıristiyan ilişkileri meselesinde bu iki kesime farklı, fakat aynı olmayan tek bir yapının kavramları içinde yaklaşmak zorundadır; zira onlar, dinamik bir bütünün farklı unsurları olarak anlaşılmalıdır. Maalesef Müslüman-Hıristiyan ilişkilerine ait bir tarih, henüz ne yazılmış, ne de yazılması düşünülmüş bir şeydir. Ona göre bu tarihe dair farklı, fakat doğru bir kavrayış ve formülasyon, ancak kendisini bütüncül bir kompleks içinde gören ve bunu bu şekilde sunabilen bir kimsenin çalışması olacaktır. Çünkü bu tarihin her bir üyesi, gerçekte bu bütüncül yapı içinde onunla birlikte varolmuş; onun tarihi de, bu aşkın gerçek sebebiyle, söz konusu bütüncül yapı içinde gerçekleşen şey olmuştur. Ve tıpkı Katolik-Protestan ilişkilerinde olduğu gibi, İslam-Hıristiyan karşılaşmasına ait tarih, biz onu Tanrı'yla ilişkisi ondört yüzyıldır bu iki farklı yapı içinde gelişen insanların birbirine geçmiş kaderi olarak görmeyi öğrendiğimizde, yeni bir aşamaya gelmiş olacaktır.²³

B. HIRİSTİYANLIK İLE İSLAM ARASINDAKİ BAZI BENZERLİK VE FARKLILIKLAR:

Karşılaştırmalı din alanında, iki farklı dini oluşum arasında sağlıklı değerlendirme yapabilmek için, onlara ait temel unsurlar arasında dikkatli karşılaştırmalar yapmak gerekir. Bu aşamada W. Cantwell Smith, Hıristiyan ve Müslüman geleneğine ait temel hususlar arasında dikkate değer, özgün karşılaştırmalar yapar. Onun yaklaşımındaki özgünlük, meselelere yüzeysel olarak dıştan değil, derinliğine içten bakmaya çalışmasından gelmektedir.

W. Cantwell Smith, burada önce konuya yaklaşım tarzını ortaya koyar. Ona göre farklı dini gelenekler arasındaki benzerlik ve farklılıkları hemen herkes, kendi çapında bir şekilde görebilirse de, dikkatli bir araştırmacı uzaktan

²² Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 262-263.

²³ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 263-264.

benzer gibi görülen hususlar arasındaki farkı, farklı gibi görülen hususlar arasındaki de yakınlık ve ilişkiyi kavrayıp ortaya koyar.

W. Cantwell Smith, hem pratik, hem de akademik boyuta sahip olduğunu ifade ettiği bu konuda atılacak bir adımın farklı dini geleneklere sahip kimseler arasında kurulacak ilişkilere destek sağlayacağı görüşündedir. Ona göre iki gelenek arasındaki fark bütüncül ise, onlar arasında diyalog kurmak imkânsızdır. Fakat şayet aradaki fark kısmi ise, bu mümkündür. Aynı şekilde farklı geleneklere sahip iki kimse, şayet birbirilerine ait ortak ve farklı yönleri iyi biliyorlarsa, onlar arasındaki diyalog sağlıklı ve verimli olacaktır. Fakat onlar, birbirlerini yanlış anlıyor veya ortak ve farklı yönlerini bilmiyorlarsa, bu durumda aralarındaki ilişki birbirlerine karşı olan anlaşmazlık ve öfkeyi arttırmaktan başka bir işe yaramayacaktır ki, maalesef geçmişte durum büyük ölçüde bu yönde gelişmiştir.²⁴

W. Cantwell Smith, bu alandaki pratik sorunları çözenin doğrudan akademik ilmi çalışmaların konusu olmadığını, ancak bunların çözülebilir olduğuna dair ilmi veri sağlamanın onun görevi olduğunu söyler. Ona göre bugün için dünya çapında dinler arası diyalog çalışmalarına dair iyi niyete dayalı bir gayret ve yöneliş söz konusudur; fakat bu husus, iyi niyetin yanı sıra yeni ve açık bir yaklaşım tarzı ve anlayışı gerektirmektedir ki, bunun araştırılıp ortaya konması büyük ölçüde üniversitedeki akademisyenlerin sorumluluğundadır. Nitekim bir körfez üzerine yeni bir köprü inşa etme kararı, siyasetçilere ve iş adamlarına ait bir karar olmakla birlikte, bunun nasıl tasarlanacağı ve inşa edileceğine dair hususlar teoriyensen fizikçiler ile akademisyen mühendislerin görevidir. Buna göre karşılaştırmalı din disiplininin görevlerinden biri, sayesinde farklı dini gelenekleri karşılıklı olarak anlaşılabilir kılacak genel kavramlar ve bilimsel analizler üretmek; din hakkında en azından aynı zamanda iki geleneği birden ikna edebilecek bildirimler ortaya koymaktır.

W. Cantwell Smith, Hıristiyan ve Müslüman geleneğinin, çok açık bir şekilde birbirinden farklı olmakla birlikte, birbirleriyle karşılaştırılabilir olduğu görüşündedir. O, iki gelenek arasındaki mevcut benzerliklerin, muhtemelen çok daha umulmadık yerlerde çıkacağını, görünüşte benzer olan hususların ise, ikinci ve üçüncü inceleme aşamasında birbirinden farklılaşabileceğini söyler. Örneğin Hıristiyanlık ile İslam arasındaki karşılaştırmadaki ilk gözlemler, şunlardır: Birinde Kutsal Kitap İncil, diğerinde Kur'an'dır; birinde kurucu Hz. İsa, diğerinde Hz. Muhammed'dir; biri kiliselere, diğeri camilere sahiptir... Bu tür karşılaştırmalar çok açık görülür; fakat daha yakından bir inceleme bu paralelliklerin birbirine o kadar da yakın olmadığını, en iyi ihtimalle

²⁴ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 234-235.

metaforik/benzetme türünden olduğunu açığa çıkarır; hatta sonuçta bunların yanıltıcı olduğu anlaşılır.²⁵

W. Cantwell Smith, bu aşamada Hıristiyanlık ve İslam'a ait şu hususlar arasında karşılaştırma yapar:

1. Tanrı'nın İradesi-Dilemesi:

W. Cantwell Smith, karşılaştırmalarına hem Hıristiyanların hem de Müslümanların kullandığını, fakat kendisiyle farklı şeyleri kastettiklerini ifade ettiği "Tanrı'nın İradesi/Dileği (will)" kavramıyla başlar. Onun belirttiğine göre Hıristiyanlar, kendilerine bizzat Hz. İsa tarafından öğretilen en yaygın dualarında; "*Thy will be done/Senin dileğin yerine getirilecektir.*" derler. Onlar, bunu, günlük sıradan işlerini daha üst bir model olan "Tanrı'nın Krallığının Gelişi"yle uyumlu hale getirmeye yönelik bir arzu olarak ifade ederler. Bu, çok derin anlamlı bir ifadedir; zira Tanrı'nın dileği, büyük ahlaki/manevi yan anlamlara sahiptir. Tanrı'nın dileğini gerçekleştirmeye çalışmak, insanın en büyük çağrısı ve gayesi; fakat yine onun en büyük yetersizliği ve başarısızlığıdır.²⁶

W. Cantwell Smith'e göre, bu kavramın İslam'daki en yakın anlamlısı, teknik teolojik bir terim olarak "Rıza"dır;²⁷ fakat daha genel olarak "Emir"dir. Bu noktada bir kimse, bu ikisi arasındaki uyumu şu şekilde göstermeye kalkışabilir; Hıristiyanlığa göre "Tanrı'nın Dileği", İslam'a göre "Şeriat" gibidir. Herkes aradaki paralellüğün eksikliğini göreceği için bu, kabaca olmakla birlikte aslında sakıncalı değildir; hatta muhtemelen sayesinde aradaki kısmi paralellik görüleceği için aynı zamanda biraz da değerlidir.

W. Cantwell Smith, İslam'da Tanrı'nın dileğinin (meşiet, irade) insanın yapması gereken şey değil, Tanrı'nın yapıyor olduğu şey olduğu belirtir. Tanrı'nın iradesi, karşı konulmaz bir şekilde işlemektedir; dolayısıyla onun olması için dua etmenin bir anlamı yoktur; çünkü o, ne olursa olsun kesinlikle gerçekleşecektir. Gerçekte bir kimsenin Tanrı'nın iradesini gerçekleştiriyor olmasından bahsetmesi, saygısızca değilse bile akılsızcadır. Bu, ahlaki değil, determinist bir kavramdır. Bunun Hıristiyanlık'taki karşılığı, bazen muğlak bir şekilde "will/dileme" olarak ifade edilir; fakat Tanrı'nın emri ile onun meşietindeki ilişkide ortaya çıkan teolojik problem, Hıristiyan çevrelerde daha ziyade Tanrı'nın önceden bilmesini ifade eden terimlerle (aynı şekilde ilahî takdir, kader, hâkimiyet terimleriyle) ortaya konur. Müslümanlar için Tanrı'nın dileği, olmakta olan şeydir; Tanrı'nın emri ise, insani terimlerle, olması gereken

²⁵ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 235-237. (Bu konudaki bazı örnekler için bkz. Smith, W. Cantwell, *Islam in Modern History*, Princeton 1977, s. 16-18, 30)

²⁶ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 237.

²⁷ Smith, W. Cantwell, *Islam in Modern History*, s. 16.

seydir; kişi, Tanrı'nın emrine itaat etmeyebilir, fakat Onun iradesine karşı gelemez.

W. Cantwell Smith'e göre, en genel anlamda "Senin dileğin yerine getirilecektir." ifadesinin Müslümanlardaki karşılığının "İslam" olduğu görüşünü benimsemek mümkündür. Zira Müslüman, Tanrı'nın Krallığı'nın (siyasi anlamda İslam devletinin) gelmesi için Tanrı'nın buyruklarını yeryüzünde hâkim kılma (ki Hıristiyanlar buna Cenneti de dâhil ederler) sorumluluğunu kesin bir şekilde kabul eden kimsedir.

W. Cantwell Smith, iki dini hareketin tarihsel gelişiminde muhtemelen bir tür belirsizlik paralelliği de olduğunu söyler. Buna göre İslam terimi, başlangıçta Tanrı'nın emrine dair istekli bir kabulü ve kendini adamayı ifade ederken, daha sonra o, Tanrı'nın meşietine boyun eğiş, ona dair pasif bir kabul anlamına gelmiştir. Ona göre, bu gelişmeyi keşfedip incelemek ve son yüzyıllardaki İslam dini ve kültürünün gerilemesiyle olan ilişkisini araştırmak oldukça ilginç olacaktır. Zira bu, muhtemelen aktivizmden pasifliğe geçişin teolojik karşılığıdır.²⁸

2. Kur'an-ı Kerim-Hz. İsa, Hz. Muhammed-St. Paul, Hadis-İncil Paralelliği:

Bu aşamada W. Cantwell Smith, oldukça dikkat çekici bir başka örnek grubuna geçer. Ona göre ilk bakışta İslam'a göre Kur'an'ın Hıristiyanlığa göre İncil gibi olduğu faraziyesi doğru gibi gözükmeyle birlikte, ikinci derece bir araştırmada, bunun çok fazla bir basitleştirme içerdiği görülür. O, bunun aksine İslam'a göre Kur'an'ın Hıristiyanlığa göre Hz. İsa gibi olduğunu, bunun ötesinde Muhammed ile St. Paul (Romalı Katolikler için St. Peter), Hadis ile de İncil arasında paralellik olduğunu iddia eder. Zira İslami sistemde vahyin merkezi odak noktası Tanrı'nın insanlığa hediyesi ve dinin kalbini oluşturan Kur'an'dır. Muhammed ise, bu mesajı insanlığa ulaştıran, anlamını onlara öğreten ve onu bağlayıcı kabul eden kimselerden oluşan toplumu organize eden kimsedir. Bu toplum, o mesajı tedrici olarak toplayan, tamamlayan ve açıklayan bir literatür inşa etmiştir ki, bu da sünnet-i nebeviyedir. Bunu Hıristiyanlık geleneğine yansıttığımızda, bu taraftaki Kur'an, Peygamber ve Hadis şeklindeki üç unsurun o taraftaki en yakın karşılığının İsa, St. Paul (ya da genel olarak onunla birlikte 12 havari) ve İncil (ya da daha spesifik olarak New Testament) olduğu açığa çıkar.²⁹

²⁸ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 237-238.

²⁹ İslami açıdan bunlardan ilk iki önermeyi kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Kur'an'a göre Hz. İsa da, Hz. Peygamber de tıpkı diğerleri gibi bir peygamber olup, onlar arasında fark gözetmek doğru değildir: "«Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve esbâta indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbirinde fark gözetmeksizim inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk» deyin." (Bakara 2/136)

W. Cantwell Smith, İncil'in vahyin kendisi değil, bilakis onun kayda geçirilmiş hali olduğunu ifade eder. Hıristiyan düşüncesinde muhtemelen son zamanlarda kavranan bu hususun doğruluğu, Müslümanlara ait Kur'an'da geçen "Tanrı'nın İncilleri İsa'ya vahyetmiş olduğu"³⁰ şeklindeki yanlış yorumlamaya dikkat edildiğinde açıkça ortaya çıkar. Bu yorum, Hıristiyanlar ve dinler tarihçileri tarafından bir hata olarak görülmeyebilir; hatta bazı Hıristiyanların hoşnutsuzluk içinde tebessüm etmesine, diğerlerinin işe protestosuna neden olmuştur. Kur'an ile Yeni Ahit veya onun dört kitabı arasındaki paralellik, şayet Müslümanların ve bazı Hıristiyanların olduğunu sandıkları gibiyse, bu sadece mevcut durumun ne olduğunu basit bir şekilde ortaya koymaya yarar. Gerçekte Yeni ahit – bilhassa da onun dört kitabı- ile Hadis arasındaki paralellik, şayet bunlar üzerinde iyi düşünülürse, kesinlikle çok daha yakındır. Zira Müslümanların Hz. İsa'nın İncil'i getirdiğini söylemeleri, her şeye rağmen Hıristiyanlar'ın Muhammed'in Sahihayn'ı veya Kütüb-i Sitte'yi getirdiğini söylemeleri gibidir.³¹

3. Kurtuluş:

W. Cantwell Smith, her iki gelenekte de kurtuluşun Tanrı'ya ve onun vahyine imanla gerçekleştiğini söyler. Ona göre Müslümanlarda Muhammed'in getirdiklerine iman sadece bir Kitap'a değil, o Kitap'ın söylediklerine de iman etmeyi gerekli kılar. Çünkü Kur'an'ın söyledikleri esas olarak ahlaki bir buyruktur; ona iman etmek, bir kimseyi ahlaki bir yöneliş içinde belli bir düzene sokmayı ifade eder. Buradan hareketle hukuka; oradan da topluma yani ümmete geçilir; çünkü hukuk, aynı zamanda toplumsaldır. Hıristiyanlık'ta ise, iman Tanrı'ya ve İsa'yadır; bu, "İsa'da yaşama" ve buna uygun olarak da Kilise'ye katılma anlamına gelir.

W. Cantwell Smith'e göre, burada ileri boyutta bir paralellik vardır. Şöyle ki İslam'da kişi ile Tanrı arasındaki arabulucu doğruluk/samimiyettir³² ki bu, (Semitik geleneğin erken döneminde) Yahudi inancı için de geçerlidir. Bu nedenle St. Paul, İbrahim'in imanının kendisine doğruluk/samimiyet kazandırdığını ifade etmiştir.³³ Şayet bir Hıristiyan, İsa'da kurtuluşun günahkârlar için mümkün olduğunu, fakat bir hukuk sayesinde mümkün olmadığını düşünüyorsa yanılmaktadır. İslam'da da, en azından sosyal kurtuluş

³⁰ İslam'a göre Kur'an'ın Hz. Peygamber'e vahyedildiği gibi Hz. İsa'ya da İncil verilmiştir: "Sonra bunların izinden ardarda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da arkaalarından gönderdik, ona İncil'i verdik..." (Hadid 57/27)

³¹ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 238-239.

³² Smith, W. Cantwell, *Islam in Modern History*, s. 17.

³³ Kutsal Kitap: Tekvin 15 / 6; Romalılara Mektup, 4 / 3-5.

doğruluk/samimiyet sayesinde; fakat kişisel kurtuluş doğruluğa imanda olup,³⁴ bu nedenle günahkârlar için de kurtuluş mümkündür.

W. Cantwell Smith'e göre bu, bizi, apaçık, standart ve bütünüyle reddedilemeyecek olan bir diğer paralellige götürür; Hıristiyanlık'taki teoloji/kelamın yeri ile İslam'daki teoloji/kelamın yeri. O, geçerliliğine rağmen burada aşırı bir basitleştirme olduğunu ileri sürer. Şöyle ki; teolojinin ilk çağlardan beri kendileri için önemli olduğu Hıristiyanlar, teoloji ve doktrinin diğer dinlerde de merkezi olduğunu düşünür ve bu nedenle diğer insanların dinleri hakkındaki sorularını; "Onlar neye inanıyor?" şeklinde dile getirirler. Hâlbuki insanların neye inandıkları, hiçbir zaman için nihai dini sorular olmayıp, hele hele birincil hiç değildir. Belli sebeplerle Hıristiyanlığın başlangıçtaki gelişiminde Yunan etkisi ve Batı kültüründe güçlü Yunan unsuru, genel olarak teolojinin Hıristiyanlık'ta baskın rol oynamasında ve bunun devam etmesinde çok önemli rol oynamıştır; öyle ki, imanın bilinçli ifadesi, bazıları tarafından amir ifade olarak görülmüştür.

W. Cantwell Smith, İslam'daki durumun basit olarak böyle olmadığını söyler. Ona göre dikkatli bütün İslam öğrencileri, İslami imanın kesin ifadesinin hukuk olduğunu kavrar.³⁵ Buna göre İslam'da hukukun yerinin Hıristiyanlık'taki teoloji gibi olduğu ileri sürülebilir.³⁶ Nitekim öğrenciler, büyük bir İslam âliminden teoloji/kelamın çalışmaya değmez bir konu; eğlence veya boş iş olduğunu ilk defa duyduklarında çok şaşırırlar.³⁷ Dolayısıyla İslam'da teoloji/kelam, Hıristiyanlık'taki din felsefesi gibidir; ilgilileri için önemli, parlak, faydalı, fakat ana gelişim çizgisi için ikincil, vazgeçilebilir ve hatta şüphelidir.³⁸

4. Cami - Kilise:

W. Cantwell Smith, ilk bakışta İslam'daki caminin Hıristiyanlık'taki Kilise (Church) gibi olduğunu, ancak daha dikkatli bakıldığında caminin eş değerinin küçük kilise (chapel) olduğunun anlaşılacağını söyler. Ona göre cami, Hıristiyan kilisesine benzer kutsal bir yapı olmaktan ziyade geleneksel bir yapıdır. Hıristiyanlık'taki bu temel fark, tarihi olarak Hıristiyanlığın yükseliş zamanında yeni başlamış olan Yahudi dini yaşamının, tapınağa ait mezhebi ibadet ile sinagog haline gelen geleneksel türdeki ibadet şeklinde ikiye bölünmesine kadar geriye gider. Hıristiyan kilisesi, bünyesinde bunlardan her ikisine ait unsurları birden taşır. İslam ise, din adamı sınıfını reddetmek suretiyle, asla tapınak tipi

³⁴ Smith, W. Cantwell, *Islam in Modern History*, s. 19.

³⁵ Gibb, A.R, *Mohammedanism*, Londra 1949, s. 106.

³⁶ Smith, W. Cantwell, *Islam in Modern History*, s. 19-21.

³⁷ Bu noktada, muhtemelen İslam geleneğinde kelam ilmine ve âlimlerine yöneltilen eleştiriler kastedilmektedir. (Bkz. el-Gazzali, Ebu Hamid, *İlcamu'l-Avam an İlmî'l-Kelam/Halkın Kelamî Tartışmalarından Korunması*, (Çev. Sabit Ünal), İzmir 1987)

³⁸ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 239-241.

bir tapınmayı kabul etmemiştir; bu nedenle o, Harameyn dışında kutsal bir tapınağa hiç sahip olmamıştır.

W. Cantwell Smith, bu hususu biraz daha ileri götürür. Ona göre “Kilise” kavramı, cemaat yaşamının odak noktası olan yerel bir kilise binası olarak kendi anlamına sahiptir. Kilise birincil anlamda, kişilerden oluşan belli bir topluluğu; teori veya arzu olarak Hıristiyan toplumunun tamamını, pratikte ise herhangi yerel bir topluluğu oldukça aşarak Presbiteryan Kilisesi, Ortodoks Kilisesi ve diğerlerini ifade eder. Yerel bir “Kilise” binası, ancak bu geniş toplumun belli bir onayına sahip olduğu müddetçe kilisedir. Bir Hıristiyan, bir kilisenin üyesidir; hâlbuki bir Müslüman bir caminin üyesi değildir.

W. Cantwell Smith, gerçekte İslam’da Hıristiyan Kilisesi’nin eş değerinin bulunmadığını ifade edildiğini söyler. Ona göre bu, bir anlamda doğru olmakla birlikte; bazı yönlerden özellikle çeşitli Protestan kiliseleri veya mezhepleri dikkate alındığında, onun İslam’daki karşılığının sufi kardeşliği olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla İslam’a göre cami, Hıristiyanlığa göre küçük kilise (chapel); zaviyesiyle birlikte İslam’daki tarikat ise, Hıristiyanlık’taki kilise gibidir.³⁹

5. Hidayet (Hüda) – Kutsal Ruh:

W. Cantwell Smith, İslam’daki hidayet fikrinin belli ölçüde Hıristiyanlık’taki Kutsal Ruh gibi olduğunu söyler. Müslümanlar, Tanrı’nın rehberliğine dair önemli bir doktrin geliştirmemişlerdir; bilhassa da Tanrı’nın Müslüman topluma rehberliğine dair. Bununla birlikte ona göre hukuktaki “icma” doktrini, Tanrı’nın insanla olan aktif ilişkisinin, O’nun geçmiş inisiyatifinin ortada olan vahiyle sınırlı olmadığına dair bir örnektir. Buna göre Tanrı’nın insanı itaate; bu sayede Onunla birlikteliğe ulaştıracak inayetindeki merhamet ve lütfu, tarihi olarak Kur’an’ı göndermesinde doruğa çıkmış olsa da, hala devam edegelen bir süreçtir. Dolayısıyla Hıristiyanlığa ait *Ruh* (Spirit) kavramı, İslam’da *ruh* kelimesine nazaran Tanrı’nın *el-Hadi* (Hidayet Veren) olması fikriyle çok daha yakın bir paralelliktedir.⁴⁰

6. Teslis - Allah’ın Doksan Dokuz İsmi:

W. Cantwell Smith, bu noktada çok daha ileri bir paralellik örneği ortaya koyar. Ona göre kesin olmamakla birlikte, Hıristiyanlık’taki Teslis inancı ile İslami düşüncedeki Allah’ın doksan dokuz ismi anlayışı arasında bir tür benzerlik kurulabilir. Bu benzerlik, bir ilişki formu olarak o denli tatmin edici değildir. Bunun ötesinde Müslümanlar, teslis inancına karşı o denli aşağılayıcı ve dışlayıcı bir yaklaşım içinde olmuşlardır ki, onunla Allah’ın isimleri arasında bir

³⁹ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 241-242.

⁴⁰ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 242.

şekilde ilişki kurulmasına kesinlikle iltifat etmezler. Bununla birlikte gerçekte, bu tür benzerliklerin ortaya çıkmış olduğuna dair kökü geçmişe uzanan dikkate değer tartışmalar mevcuttur. Nitekim kelam literatüründe; “Onlar (isim ve sıfatlar), Allah’ın aynı da değil, Ondan başka bir şey de değildir.”⁴¹ şeklinde formüle edilen muhteşem ifade, kesin olarak Teslis’in ikinci ve üçüncü şahıslarına ait pek çok modern anlayışa, değiştirilmeksizin çok güzel bir şekilde uygulanabilir.⁴²

7. İslam – Hıristiyanlık:

W. Cantwell Smith, bütün bunların ötesinde Hıristiyanlığa göre İslam’ın, İslam’a göre Hıristiyanlık gibi olduğunu söyler. Ona göre bir dinin, kronolojik olarak diğerinden önce gelmesi veya onu izlemesi çok önemli bir meseledir. Şöyle ki Müslümanlar, Hıristiyanların Muhammed’i, kendilerinin İsa’yı ve Hıristiyanlığı reddetmelerinden çok daha sert bir şekilde reddetmesi gerçeği karşısında, rahatsız olmanın ötesinde, çok fazla şaşırmıştır. Nitekim onlar, Hıristiyanların Muhammed’i niçin en azından gerçek bir peygamber olarak kabul etmediklerini sorup durmuşlardır. Buradaki gerçek paralellik, Müslümanların Kadı Ahmed ile onun Kadıyanilik hareketini niçin reddettiklerinde yatmaktadır. Bir kimsenin, yerini aldığı kimselere iltifat etmesi kolaydır; nitekim Hıristiyanlar bütün Yahudi kutsal metinlerini kendi İncillerine dâhil ettiler. Bununla birlikte dini sorunun nihai anlamda cevabını bulduğunu kabul ettikten sonra, sonradan gelen bir hareket ortaya çıktığında, ondan hoşnut olmak hiç de kolay değildir.⁴³

8. Kutsal Ekmek ve Şarap – Kur’an Ezberi ve Hafızlık Müessesesi:

W. Cantwell Smith, son olarak hem Hıristiyanları hem de Müslümanları rahatsız edeceğini açıkça ifade ettiği kesinlikle tahrik edici bir spekülasyona yer verir. O, bunu şu soruyla dile getirir: “Acaba bir Hıristiyan için İsa’nın son akşam yemeği anısına yediği kutsal ekmek ve içtiği kutsal şarabın önemi ile bir Müslüman için Kur’an’ı ezberlemenin önemi arasında her hangi bir benzerlik var mıdır?”

W. Cantwell Smith, muhtemelen bütünüyle olumsuz cevap verilecek olan böyle bir sorunun cevaplandırılmayacak olduğunun söylenmesinin bile belli ölçüde değer içereceğini ifade eder. Onun buradaki maksadı İsa ile Kur’an arasında gördüğü paralellige dikkat çekmektir. Şöyle ki onlar, sırasıyla Hıristiyan ve Müslümanın, ilahi olanın bizim sıradan günlük dünyamıza inmek için inisiyatif almış olduğunu düşündüğü hususlardır. Resmi Müslüman düşüncesinde ezeli-ebedi ve yaratılmamış olan Kur’an, Müslümanlar için doğal yapısı içinde tabiatüstü ve ezeli-ebedi olanın zamanla buluştuğu elle tutulabilir bir şeydir. Elbette Kur’an ile onun mürekkep ve kâğıdı değil, bilakis muhtevası,

⁴¹ et-Taftazani, *Şerhu’l-Taftazani ale’l-Akaidi’n-Nesefiyye*, Kahire 1916, s. 70.

⁴² Bkz. Wolfson, H. A., “The Muslim Attributes and The Christian Trinity”, *Harvard Theological Review*, 49, 1956, s. 1-18; Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 242-243.

⁴³ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 243.

mesajı, kelimeleri ve nihai anlamda onun manası kastedilmektedir.⁴⁴ Kur'an'ı ezberleyip anlayan (hafız) bir kimse, bir anlamda onu kendisine katmış ve içselleştirmiş olmaktadır. Bunun gerçekleşme şekli, bir Hıristiyan'da şöyle bir çağrışım uyandırabilir: Hıristiyanlar da, Kominyon Servisinde kendilerine sunulan kutsal kâse eşliğindeki kutsal ekmek ve şarapla aşkın olan Tanrı'nın dünyevi ifadesi ve ebedi olanın zaman içindeki somut karşılığı olan İsa'nın bedenini bir anlamda kendilerine katmış olmaktadırlar.

W. Cantwell Smith, bir Hıristiyan'ın Kominyon'daki tecrübesiyle bir Müslüman'ın hafızlık tecrübesinin karşılaştırılabilir olduğunu bilmenin zor olduğunu; zira Müslüman birinin Hıristiyan Kominyonu'nu, Hıristiyan birinin de hafızlık tecrübesini tam olarak bilemeyeceğini söyler. Bununla birlikte, ona göre, disiplinli çalışan bir karşılaştırmalı din araştırmacısı, kendisini diğerlerinin yerine koyarak değil de, her iki alana ait eserler üzerinde dikkatli bir şekilde çalışmak suretiyle, burada dile getirilen soruya uygun bir cevap bulabilir.⁴⁵

Netice itibarıyla W. Cantwell Smith, Hıristiyanlık ile İslam arasındaki ne benzerliklerin, ne de farklılıkların görüldüğü kadar büyük olduğu görüşündedir. Ona göre, bu noktada büyük ölçüde kişisel olan imana dair tecrübelerden oluşan farklı dini geleneklerin, dış görünüşlerinden ziyade içyapılarını anlamaya yönelik derinliğine dikkatli incelemelere dayanan karşılaştırmalar yapılması büyük önem arzeder.

C. KUR'AN TANRI'NIN SÖZÜ MÜDÜR?

W. Cantwell Smith'in Müslüman-Hıristiyan karşılaştırmasında yer verdiği bir diğer önemli husus doğrudan Kur'an-ı Kerim'dir. O, "Kur'an Tanrı'nın sözü müdür?" şeklinde bir soruyla dile getirdiği bu konuda, geleneksel anlayışlardan farklı olarak, her iki kesim tarafından üzerinde uzlaşılacak ortak bir cevap arayışı içindedir.

W. Cantwell Smith'e göre, Tanrı'nın insanoğluyula konuşmuş olması, kitabi dinlere ait imanın hoş bir ilanı veya sessiz bir kabulü olagelmıştır. Bununla birlikte son zamanlarda böyle bir kanaatin ne ifade ettiği daha az netlik ifade etmektedir. Modern dünyada böyle bir sorunun içerebileceği bazı meseleler üzerinde düşünmek faydalı olacaktır.

W. Cantwell Smith, geçmişte normal olarak bu soruya "evet" veya "hayır" şeklinde iki cevap verildiğini söyler. Bazı kimseler onlardan birini, bazıları da diğerini seçmişler; fakat hangi cevap olursa olsun o, kendinden emin bir kesinlik içinde ve güçlü bir şekilde verilmiştir. Bu bağlamda insanların büyük

⁴⁴ "كلام الله: هو معنی قائم بذات الله / *Kelamullah (Kur'an), Allah'ın zatıyla kaim kadim bir manadır.*"

(et-Taftazani, a.g.e., s. 82-83)

⁴⁵ Smith, W. Cantwell, a.g.e., s. 244-245.

kesimi, yaklaşık ondört asırdır bu cevaplar doğrultusunda keskin bir şekilde iki gruba bölünmüş; Kur'an'ın Tanrı'nın sözü olduğunu benimseyenlerle olmadığını söyleyenler arasındaki sınırlar çok net, ayrılıklar da oldukça derin olmuştur.

W. Cantwell Smith, şayet bir problem insanlar için ikincil derecede öneme sahipse ve asırlarca çözülmeden gelmişse, bunu çözenin o kadar önemli olmayabileceğini söyler. Fakat ona göre burada dile getirilen husus, böyle değildir; zira ona verilen cevap şekli, beraberinde diğer pek çok husus için de aydınlatıcı, belirleyici ve şekillendirici olmuştur. Nitekim bu soruya “evet” cevabı verenler, bu cevabı çok hararetli bir şekilde dile getirmişlerdir. Öyle ki onlar, bu uğurda ölmeye hazır oldukları gibi, onun için yaşamaya; gün ve gün, yıl ve yıl, nesil ve nesil davranışlarını ona uydurmaya, seçimlerini ona göre yapmaya, hedeflerini ona göre belirleyerek yaşamlarını ona göre düzenlemeye de istekli olmuşlardır. Aynı şekilde onlar, hem bu cevaba karşıtlığa hem de onu hafife almaya, hem ona hücum etmeye hem de kayıtsız kalmaya karşı da, güçlü fakat sessiz bir şekilde ciddi ve ısrarlı olmaya gönüllü olmuşlardır.

W. Cantwell Smith'e göre bu soruya verdikleri cevap “hayır” olan diğer grubun ısrarı, daha az sabit olmakla birlikte, onların itirazının önemi gerçekte daha az olmamıştır. Nitekim onların kanaati, sadece “hayır” yönünde değil, bilakis açık bir şekilde “hayır” şeklinde olmuştur. Bu cevap, o kadar açık bir şekilde “hayır” olmuştur ki, onlar bu konu hakkında zahmete girip düşünmeye değmeyeceği şeklinde bir tavır içinde olmuşlardır. Batı'nın bu soruya karşı çok ilgisiz kalışı, onların bunu önemsiz görmesinden değil, bilakis kendilerinden çok emin bir şekilde bu sorunun cevabını gayet iyi bildiklerini farzetmelerinden kaynaklanmıştır.⁴⁶

W. Cantwell Smith, bu durumda ne bu sorunun, ne de bu soruya cevap veren kesimlerin hafife alınamayacağını ifade eder. Ona göre bu cevapları verenler az sayıda uç kimseler olmadığı gibi, ona verilen cevap da gelip geçici bir moda türünden değildir. Nitekim ona “evet” cevabı verenlerin sayısı, birkaç yüz milyon kimse olup, bu cevap birbiri ardına geçen asırlar boyunca dünyanın geniş kısmı tarafından benimsenegelmiştir. Medeniyetler, kolayca oluşmaz ve devam etmez; oysa bu kanaat temeli üzerinde büyük medeniyetler yükselmiştir. Aynı şekilde buradan, bağlılığını, sadakatini ve ilhamını bu cevaptan alan büyük kültürler çıkmıştır. Bin yıl önce İslam devletleri bilimsel başarının, ekonomik gücün, askeri fethin, sanatsal yaratıcılığın merkezi konumundayken, o zaman Avrupa henüz gelişmemiş bir bölgeydi; bu imparatorluklar, bizim sorumuza tesadüfen değil, samimi bir şekilde “evet” cevabı veren kimseler tarafından inşa edilmiş ve şekillendirilmiştir. Onlar, bütün başarılarını bu “evet” cevabı üzerine inşa edip elde etmişlerdir.

⁴⁶ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 283-284.

W. Cantwell Smith'e göre aynı derecede etkileyici olan husus, bu soruya "hayır" cevabı verenlerin durumu olup, onları göz ardı etmek de mümkün değildir. Zira onlar da, yüzlerce binlerce milyon kişidir. Onlar da, büyük medeniyetler oluşturmuş, dinamik büyük kültürler inşa etmişlerdir. Şayet bir Hıristiyan, yeryüzünde olumlu cevaptan ilham alan kimseler tarafından başarılan şeyleri fark etmezse kendi dünyasına zarar vermiş olacağı gibi, aynı şekilde bir Müslüman da, şayet açık bir şekilde "hayır" diyenleri gösteren hususları değerlendirmede başarısız olursa, o da kendi dünyasına zarar vermiş olur.⁴⁷

W. Cantwell Smith, bu noktada dini meselelerin insanlık tarihinde önemsiz olduğuna dair bir tezin, pek çok modern bilgi tarafından çürütüldüğünü ifade eder. Ona göre Tanrı'nın sözü, insanlığın çok önemli bir ilgi alanıdır ve öyle olmak durumundadır. Öyle ki seküler bir tarihçi bile, kişilerin dindarlığını ve onun güçlü ifadelerini çok daha fazla derinden dikkate almak durumundadır. Zira İslam tarihi, şayet bir kimse onu kendi köklü İslami niteliği içinde görmeyi başaramazsa, anlaşılmaya başlamaz. Aynı şekilde Avrupa tarihi, onun altında yatan İslami soruya verilen "hayır" cevabı hesaba katılmaksızın gerçek anlamda anlaşılabilir. Nitekim bu husus, Pitiers savaşında Charles Martel, Haçlı Seferleri, Lepanto, Viyana kuşatması, vb. belli noktalarda açık olduğu gibi, diğerleri için de aynı şekilde doğrudur. Bir tarihçinin Avrupa tarihini bizim sorumuza verilen "hayır" cevabına dair bir yankılanma veya doğal kabul gerçeğini dikkate almadan yazabilmesinin yegâne sebebi, onun bu cevabı bütünüyle elde bir olarak kabul etmesine veya zaten okuyucunun da bunu farkında olmadan elde bir olarak kabul edeceği düşüncesine dayanır.

W. Cantwell Smith, insanlık tarihinde büyük etkiye sahip olan bu kesimler içinde erkek olsun kadın olsun, üst düzey akla ve zekâyâ sahip pek çok akıllı kimsenin mevcut olduğunu belirtir. Dolayısıyla her bir cevap, akıllı, zeki, donanımlı, dikkatli, dürüst, hassas ve samimi kimseler tarafından desteklenip devam ettirilmiştir. Bu noktada zaman zaman insanların dini inançlarını, basit anlamda içinde büyüdükleri ortama uygun olarak kabul ettikleri söylenir. Ona göre şayet bu, bir toplumun yüzde doksan dokuzu için doğru olsa bile, en azından onlar tarafından benimsenen liderlerin bağımsız düşündüğünü kabul etmek gerekir. Zira hiçbir tarihçi, bu durumun, toplumun yüzde yüz tamamı için geçerli olduğunu ileri süremez. Dolayısıyla her iki toplumda da körü körüne inanan veya inanmayanlar olsa da, bunlar hem fiili, hem de mantiki olarak bizim makul ve samimi sorumuza "evet" veya "hayır" diyenlere göre ikincil konumdadır.⁴⁸

W. Cantwell Smith, burada bazıları tarafından bütün bu söylenenlerin gereksiz basmakalıp sözler olduğu, zira insanların dini sorular karşısında

⁴⁷ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 285.

⁴⁸ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 285-287.

farklılaştığının herkes tarafından bilinen bir gerçek olduğu şeklinde bir itirazın ileri sürülebileceğini belirtir. Ona göre bu itiraz, meseleyi daha ileri bir boyuta taşımaktadır. Şöyle ki burada dikkat çekici olan husus, bu soruya birbirine zıt iki cevabın verilmesinin ötesinde, bu durumun gayet rahat bir şekilde kabul edilme noktasına gelinmesidir. Hâlbuki burada entellektüel bir meydan okuma söz konusudur; öyle ki bir kimse, bu ayrılığı rasyonalize edip nasıl kavramlaştıracak ve onu makul bir şekilde izah edip nasıl açıklayacaktır? Bizim akıllarımız, temel bir konu üzerindeki bu bütüncül ayrılığı herhangi bir uzlaşmaya vardırılmadan bir kenara koymayı kabul etmeye razı mıdır?

Ona göre esasen bu kabul, görüldüğünden biraz daha karışıktır; çünkü o, her iki tarafta da varolmuştur. Aslında her iki kesim de, bu meselenin önemli bir araştırma konusu olduğunu görmektedir; zira onu aydınlatmaya yönelik belli yönelişler mevcuttur. Bununla birlikte bu tür neticesi riskli problemleri çözmeye çalışmaktansa, onları gizlemek veya görmezden gelmek, hem daha kolay, hem de kesinlikle çok daha rahattır.

W. Cantwell Smith, bu noktada iki cevap arasındaki çelişkiyi gidermeye yönelik olarak karşımıza çıkan birkaç değişik yaklaşım tarzı zikreder. Bunlardan ilki, diğer tarafta akli bir duruş olmadığını varsaymaktır. Bu durumda cevaplardan biri “batıl inanç” konumuna düşer, o zaman onu hiçbir rasyonel zemini olmadan benimsenen ve aydınlatmak için önemli bir imkan bulunmayan bir düşünce olarak tartışmak mümkün hale gelir. Gerçekte bu yaklaşım tarzı, her iki tarafça, gerek açık gerek gizlice, gerek bilinçli gerek bir tür hakir görmeyle, gerek kurnazca gerekse farkında olmadan sıklıkla benimsenmiştir.

W. Cantwell Smith, bu konuda Müslüman tarafında ortaya çıkan benzer bir yaklaşım tarzı zikreder. Şöyle ki bazı Müslümanlar, ciddi olarak Kur’an’ın Tanrı’dan geldiği inancına dayanan Muhammed’in peygamberliğinin çok açık bir gerçek olarak o denli rasyonel ve doğru olduğuna inanır ki, bunu reddeden kimse, olsa olsa ya kalın kafalı, ya inatçı/sapık veya her ikisidir. Ona göre Müslümanların Batılı akademisyenlerin İslami çalışmalarına karşı olan sertliğinin altında yatan şey, bu düşünce tarzıdır.

W. Cantwell Smith’in dile getirdiği Müslümanlara ait bir diğer yaklaşım şekli, “hayır” diyen grubun akli değil, ama ahlaki dürüstlüğü sorgular. Buna göre gayr-ı Müslim kimse, Kur’an’ın Tanrı’dan geldiğinin doğruluğunu teorik olarak anlar, fakat bununla birlikte o, bilinen (veya Tanrı’nın bildiği) sebeplerle ona “boyun eğmeyi”, onun mesajına uygun bir şekilde yaşamayı tercih etmez. O, buna inanan ve böyle hisseden Müslümanlara bizzat rastladığını söyler. Bu bakış tarzı, öncelikle Hıristiyan bir kimseye, onun Kur’an’ın otantikliğini göremeyecek kadar aptal, ruhani yönden o denli duyarsız ve saygısız olmadığı varsayımına dayalı bir övgüde bulunur; ardından da onu kendisine bahşedilen vahye uygun yaşamayı seçmeyen tuhaf bir karakter olarak kabul eder.

W. Cantwell Smith'e göre empirik olarak her iki kesimin de akıllı ve samimi olduğunu kabul etme zorunluluğu vardır. Ona göre diğer gruba dair gizli bir tepeden bakış, muhtemelen psikolojik olarak tatmin edicidir, fakat ahlaki olarak suçlanmayı hak eden, akli/ilmi olarak savunulamaz bir sığınaktır. İlim adamının problemi, gerçeklere dayanır ve böyle ele alınmak durumundadır. Dolayısıyla "Kur'an Tanrı'nın sözü müdür?" sorusuna, bazı kimseler akli ve samimi bir şekilde "evet" derlerken, bazıları da akli ve aynı şekilde samimi bir şekilde "hayır" demektedirler.⁴⁹

W. Cantwell Smith, bu aşamada meseleye biraz daha derinlik kazandırmak üzere önemli bir tespitte bulunur; şöyle ki ona göre söz konusu soruya dair cevaplar, her ne kadar hem Müslüman, hem de Hıristiyan geleneğinde ayrıntılı bir şekilde mevcut olmakla birlikte, henüz daha bu soru gerçek anlamda hiçbir zaman için sorulmamıştır. Zira her iki gelenekte de o, önceden sorulmuş farzedilmiş, fakat düzgünce formüle edilip açık bir şekilde dile getirilmemiştir. Esasen bu gerçek, söz konusu mesele için oldukça aydınlatıcı olabilir.

Bu noktada ona göre karşılaştırmalı dinler tarihi akademisyenlerinin profesyonel görevi, şayet mümkünse, büyük insan topluluklarının dini yaşamları üzerinde olup bitenleri akli/ilmi bir şekilde ortaya koymak; diğer bir deyişle, iman sahibi kimselerin içsel bir şekilde benimsedikleri durumları teorik formülasyonlar içinde açıklığa kavuşturmak; aynı şekilde, bilhassa onların dini durumlarının cevabını oluşturduğu soruları tespit edip açığa çıkarmaktır. Çoğu zaman bu, ortada olan somut bir şeye göre çok daha fazla zor, yorucu ve hassas bir husustur. Zira bazen bu soruların neler olduğunu ortaya çıkarmak, yıllar süren sabırlı çalışmaları ve hassas bir anlayışa dair büyük derinlikleri gerektirir.

W. Cantwell Smith, Müslüman dünyada geçen asırlar boyunca bu soru veya benzeri bir başlık taşıyan teologlara ait bir çalışma veya kitabın görülmediğini söyler. Hâlbuki içinde bu soruya ait uzun cevapların yer aldığı pek çok bölüm mevcuttur. Zira bu amaçla içinde farklı kelami okullara ait görüşlerin, tartışmaların ve açıklamaların yer aldığı eserler yazılmış ve onları da içeren uzun bir tarih kaleme alınmıştır. Fakat onların hiçbir yerinde bu soru açık bir şekilde dile getirilmemiştir; çünkü onun cevabının bilindiği, dolayısıyla verilmiş olduğu kabul edilmiştir.

W. Cantwell Smith, durumun Batı'da da benzer şekilde olduğunu ifade eder. Ona göre, bu soruyu ilk defa duyan Batı'lı bir kimse, içeriğine bakmadığı takdirde, muhtemelen onun, yepyeni bir mesele olduğunu zanneder. Hâlbuki Yale'de Taylor'a ait eski çalışma serisini inceleyen bir kimse, aynı soruya defalarca hayır cevabının verilmiş olduğunu görür. Aynı şekilde diğer bütün

⁴⁹ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 287-288.

teolojik seminerlerde ve asırlar boyu süregelen Hıristiyanlık aktivitelerinde esasen bu cevap sonsuz bir şekilde tekrarlanmıştır. Ancak bu cevaba ait soru, gerçek anlamda hiç sorulmamıştır. Bunun gerekçesi ayındır, çünkü cevap belli ve sabittir.

W. Cantwell Smith, bu soruyla aslında yeni olmayan, fakat oldukça keskin ve radikal bir şeyin sorulduğunu belirtir. Onun ifadesine göre Kilise, bu tür rahatsız edici soruları Kilise liderlerini huzursuz edecek tarzda sözde değil, gerçek anlamda sormaya başlamıştır. Çünkü geçmişten itibaren ona verilen cevapların kesin ve yeterli olup olmadığı konusunda artık şüpheler mevcuttur.

W. Cantwell Smith'in belirttiğine göre, bu soruyla alakalı durum Müslüman dünyasında da muhtemelen büyük bir krize dönüşebilecek bir yöne doğru ilerlemektedir. Öyle ki orada da artık sadece cevapla yetinmek yerine, bu soru sorulmaya başlanmıştır. Nitekim Lahor ve Kahire'de genç insanlar, Jakarta ve İstanbul'da çalışan iş adamı liderler, dini düşünürlere ve kendi kendilerine "Kur'an, Tanrı'nın sözü müdür?" diye sormaya başlamışlardır.

W. Cantwell Smith'e göre gerçekte bu soru, hem Hıristiyan, hem de Müslüman teolojisini aynı zamanda ve aynı sebeple tehdit eden bir sorudur. Bu soruyu soran bir Hıristiyan teolog, muhtemelen en azından bir sapkın (heretic) ilan edilir. Aynı soruyu açıkça soran bir Müslüman ise, büyük ihtimalle öldürülür.⁵⁰

W. Cantwell Smith, bu tehlikeli meselede her bir kesimin diğerini önyargılı olarak görme eğiliminde olduğunu, aslında her iki pozisyonun da, gerçekte meseleye, başka bir kimsenin daha önceden belirlenmiş aklıyla "önceden hüküm verilmiş/önyargılı" olarak baktığını söyler. Nitekim Müslümanlar, önce Kur'an'ı okuyup ardından onun ilahi olduğu sonucuna ulaşmaz; bilakis önce onun ilahi olduğuna inanır ve sonra onu okurlar. Bu noktada, şayet Hıristiyan veya seküler bir öğrenci, Kur'an'ı dini bir doküman olarak anlamak istiyorsa, bu durumda ona söz konusu ruh hali içinde yaklaşması gerekir. Aksi takdirde onu dışarıdan bir kimse olarak eline alır ve; "Bunda, Müslümanları, onu Tanrı'nın sözü olmaya ikna eden ne var?" şeklinde bir yaklaşımla okursa, bu durumda ondan dışarıya akseden güçlü etkiyi yakalayamaz.

W. Cantwell Smith, bu sorunun cevabını "hayır" olarak farzeden kimselerin yalnızca Hıristiyan teologlar ve misyonerler olmadığını, bilakis Batılı akademisyenlerin de, Kur'an'ı okumaya başlamadan önce onun beşeri olduğunu farkettiklerini ve onun üzerinde bu bakış açısıyla çalıştıklarını belirtir. Maalesef onların hemen hiçbiri, açık yüreklilikle, kendi kendisine; "Acaba Tanrı, benimle bu kelimeler aracılığıyla konuşuyor mu?" diye sormamıştır. Bunun ötesinde o, Hıristiyan papazların geçmişte papazlara "Kur'an Tanrı'nın sözü müdür?" başlığı altında bir ders verip vermediği hususunda kuşkulu olmakla birlikte, Batı'daki hiçbir

⁵⁰ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 288-290.

akademisyenin bu konu hakkında herhangi bir ders vermediğinden çok emin olduğunu söyler. Ona göre şayet Kur'an hakkında Jeffery, Richard Bell, Blachere, von Kremer ve diğerleri gibi Batılı ilim adamlarının çalışmaları dikkatlice incelenirse, böyle bir ihtimalin onların aklına bir kere bile gelmediği fark edilir. Dolayısıyla onlar, Kur'an'ın, Muhammed'in sözü olduğu sonucuna ulaşmadılar, bilakis çalışmalarına, bir an bile karşı çıkılmayan bu bakış açısıyla başladılar.⁵¹

W. Cantwell Smith, ilgili soruya verilen her iki cevabın da önyargılı olduğunu tespit ettikten sonra, bu aşamada ikinci olarak her iki yaklaşımın da, kendisine ait pragmatik bir meşrulaştırma yöntemi geliştirmek suretiyle, tarihi süreç içinde işlemeye devam ettiğini ileri sürer. Şöyle ki, bunlardan herhangi bir durumu benimseyen kimse, kendi amacına ulaşmış ve mükafaatına da kavuşmuştur. Nitekim Müslümanlar, asırlar boyunca babaları tarafından okunan Kur'an'ın kendisini onlara kanıtladığını ve aynı durumun kendileri için de geçerli olduğunu söylerler. Zira onlar, yaşamlarını Kur'an'a göre düzenlemiş, onun kendilerini ilahi huzura ulaştırdığını keşfetmiş, onun rehberliği sayesinde sağlamlığa, iç huzuruna, dayanıklılığa ve mutluluğa ulaşmışlardır. Müslümanların dindarlığını ele alıp ortaya koyan İslam Tarihi, bu cevabın en büyük doğrulayıcısı konumundadır.

Ona göre aynı soruya verilen "hayır" cevabı da, kendi kendisini doğrulamıştır. Şöyle ki Kur'an'ın kaynağının beşeri olduğunu düşünenler, bu kaynağı Muhammed'in psikolojisinde, onun yaşadığı çevrede, miras aldığı tarihi gelenekte, ona kulak verenlerin sosyo-ekonomik kültürel muhitlerinde aramışlardır. Onlar, bunu oralarda aramış ve bulmuşlardır; çünkü bütün bunlar, orada çok açık bir şekilde durmaktadır. Müslümanlar, bu ilim adamlarını dürüst olmamakla suçlasalar da, şunu unutmamalıdır ki, sonuçta onlar da insandır; hata yapabilir ve sonra da bu hatadan dönebilirler. Ama şurası bir gerçek ki ilmi dürüstlük, bilimsel yöntem ve tarafsızlıkla disipline edilmiş bu kimseler, Kur'an hakkında, aksi durumda bütünüyle kayıp olacak olan büyük bir malzeme birikimi açığa çıkarmış, tarihi bir resim inşa etmiş, gelişmelerin izini sürmüş ve bir takım yorumlar ortaya koymuşlardır ki, bütün bunlara dil uzatılıp laf söylemek doğru olmaz.

W. Cantwell Smith, Kur'an'ın Tanrı'nın sözü olduğunu benimseyenlerin, bu kabulün kendilerini Tanrı'ya dair bilgiye ulaştırdığını keşfettikleri gibi, onun Muhammed'in sözü olduğunu benimseyenlerin de, bu kabulün kendilerini Muhammed'e dair bilgiye ulaştırdığı sonucuna ulaştıklarını söyler. Her ne kadar

⁵¹ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 290-291.

birbirlerini kör olarak görseler de, ona göre aslında her ikisi de gerçekte kendi açısından haklıdır.⁵²

W. Cantwell Smith'e göre geçmişte verilen bu cevaplar, hem kişisel, hem de sosyal olmuştur; fakat kişisel durumda bile onlar bireysel olmamış, çünkü gruplar içinde verilmişlerdir. Bütün toplum bir cevabı vermiş, diğer bütününü ise öteki cevabı vermiştir. O dönemde her iki grup, temelde diğerini görmezden gelerek birbirinden izole bir şekilde yaşamaktaydı. Bu iki kesim arasında gerçekleşen bir temas, daha ziyade karşılıklı çekişme ve küçük görme hisleri içinde çatışma veya savaş şeklinde olmuştur. Şu andan itibaren ise, en azından şiddet, hâlihazır çatışma ve küçük görme belli ölçüde arkada kalmıştır. Aynı şekilde izolasyon ve göz ardı etme anlayışı da, her iki taraf açısından ortadan kalkma sürecindedir. Zira geçmişte medeniyetler birbirine ilgisiz yaşarken, artık bugün için bu pek mümkün değildir; çünkü yakın gelecekte oldukça küçülen global "tek bir dünya" içinde yaşayacağız. Artık biz, oldukça güçlü ve etkin bir şekilde birbirimizin farkındayız; öyle ki aşama aşama kültürel, hatta teolojik düzeyde birbirimize daha da yakınlaşmaktayız. Artık bu aşamadan sonra her iki kesimin de diğerini görmezden gelip kendi cevabıyla yetinmesi mümkün değildir.

W. Cantwell Smith, bu noktada bir ilim adamı olarak kendisinin bu içi şüphe dolu irrasyonel soru karşısında çok rahatsızlık duyduğunu, zira adeta kendisine meydan okunmuş gibi hissettiğini söyler. Ona göre bu sorunu, geçmişte yapılmaya çalışıldığı gibi misyonerlik yoluyla çözmek de mümkün değildir. Öyle ki geçmişte dünyanın bu şekilde ikiye bölünmüşlüğünden rahatsızlık duyan Müslüman tebliğciler, onu teke dönüştürecek yeni bir ortam oluşturabilmek için yollara düşmüşlerdir.⁵³ Diğer taraftan hem Batılı sekülerler, hem de Hıristiyan misyonerler, bu çabaları boşa çıkarmak için karşıt yönde harekete geçmişler ve İsa'nın, Tanrı'nın sözü olduğunu ilan ederken, Kur'an'ın Tanrı'nın sözü olduğunu reddetmişlerdir.

W. Cantwell Smith, bu meseleye Batılı oryantalizm üzerinden çözüm üretmeye çalışır. Ona göre Batılı oryantalistler Kur'an'a yedinci asra ait edebi bir eser gözüyle bakmış ve bu bağlamda onun hakkında pek çok gerçeği açığa çıkarıp bunları güzel bir şekilde açıklamışlardır. Bununla birlikte onlar, Kur'an'ı müslüman toplumun dini yaşamına sadece yedinci asırda değil, bilakis sekizinci, onikinci ve yirminci yüzyıllarda da hayat veren, iman sahibi kimselerin sürekli olarak kendisinden beslendiği, daima çağdaş ve ebedi kalan bir kitap olarak göremediler. Bu nedenle de onun asırlar boyunca inançlı Müslümanlar için gerçekleştirmiş olduğu bu şeyi başarıya noktasına nasıl geldiği sorusuna cevap veremediler. Dolayısıyla artık şunun farkına varılmıştır ki, geleneksel Batı cevabı, bu olgunun yalnızca bir kısmını açıklamaktadır; o, gidebildiği yere kadar

⁵² Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 292-293.

⁵³ Muir, William, *The Life of Muhammad from Original Sources*, Edinburg 1912, XXVIII, s. 301-vd.

doğrudur, fakat gittikçe artan bir şekilde açığa çıkmıştır ki artık o, bugün için gereğince yeterli gelmemektedir.

W. Cantwell Smith, buna bağlı olarak artık gayr-ı Müslim Batı'nın, "hayır" cevabını yumuşatmaya, hatta geri çekmeye başladığını iddia eder. O, buna Harvard'da Arapça Profesörü olan Batılı İslam yazarlarının düyayeni Sir Hamilton Gibb'in, yeni bir makalesinde açıkça yer verdiği şu ifadeyi örnek gösterir:

"Şahsen ben, Muhammed'in kişisel tecrübesinin ifadesi anlamında "Revelation/Vahiy" kavramını (Arapça'daki "tenzil/vahiy indirme" veya "vahiy/iç iletişim") tereddütsüz olarak kabul ediyorum. Dolayısıyla diğer monoteist dinler gibi İslam da, "vahy"e ait artık savunulması inkânsız olan Ortaçağa ait kavramların ötesinde, yeniden yorumlanma zaruretiyle karşı karşıyadır."⁵⁴

W. Cantwell Smith, benzer şekilde Müslümanlara karşı Protestan misyonerliğinin teorisyen lideri olan Kenneth Cragg gibi Hıristiyan bir teoloğun da, artık Kur'an'a onu teolojik olarak reddederek yaklaşmadığını savunur.⁵⁵ Dolayısıyla ona göre, daha sonraki ilim adamları nesli, geleneksel Müslüman cevabını kabul etmemekle birlikte geleneksel gayr-ı Müslim cevabının ötesine geçecektir. Onların bu soruya ne cevap vereceği, henüz kendileri için de belli değildir. İslam'ın gayr-ı Müslim gözlemcileri, şu an için ilk defa burada tartışılan soruyu açıkça dile getirmekle meşguller. Muhtemelen bir araştırmanın orta yerinde, bu soruya ne basitçe "evet", ne de basitçe "hayır" şeklinde olan, bilakis bu ikisinden çok daha hassas, daha kompleks ve daha iyi işlenmiş yeni bir cevap önerilecektir.

W. Cantwell Smith'e göre benzer gelişmeler, Müslüman dünyasında; geleneksel olarak doğrudan "evet" cevabı veren kesimde de görülmektedir. Şöyle ki bu cevap, Batılı çalışmaların Kur'an hakkında Müslümanlar için de kullanılabilir kıldığı yeni tarihi verileri ele almaya yeterli gelmemektedir. Nitekim şüpheli tarihsel kritiğin dışarıdan ithal ettiği bilgi ve yeniden inşalar, geleneksel "evet" cevabını kendi geleneksel formu içinde yetersiz kılmaktadır. Bugüne kadar Müslümanlar, gayr-ı Müslim çalışmaları Batı emperyalizminin bir parçası olarak görüp reddetmiştir. Fakat gelinen noktada bu hususlar, sadece Batılılar tarafından değil, aynı zamanda Hindistan'da Hindular, Japonya'da Budistler,

⁵⁴ Gibb, Hamilton A. R., "Pre-Islamic Monotheism in Arabia", *Harvard Theological Review*, 55, 1962, s. 269.

⁵⁵ Bkz. Cragg, Kenneth, *The Call of The Minaret*, New York 1956; A.g.m., *Sandals at The Mosque*, Londra-New York 1958..

hatta belli ölçüde bizzat Müslümanların yeni nesilleri tarafından da dikkate alınmaktadır. Çünkü izolasyona dayalı bakış açısı, artık kaybolmaktadır.⁵⁶

Netice itibarıyla W. Cantwell Smith, Kur'an'ın beşeri bir ürün olduğuna dair önyargıya anlam kazandıran tarihi gerçeklerin, artık Müslümanlar tarafından inkâr edilemeyeceği gibi, aynı şekilde Kur'an'ın ilahi bir söz, Tanrı'nın inanan kimseleri kurtuluşa erdireceği gücü olduğu önyargısına anlam kazandıran dini gerçeklerin de dışarıdan bakanlar tarafından inkar edilemeyeceğini söyler. Zira bu aşamada her iki kesim de yenilikçi bir potansiyelle birbirlerinin kitaplarını ele alıp cesaretle incelemeye başlamıştır. Bunun ötesinde günümüzde izolasyonun sona ermeye başladığını gösterecek tarzda içinde hem Batılı hem de Müslüman araştırmacıların birlikte çalıştığı yeni akademik merkezler kurulmaktadır. Dolayısıyla artık Batılı biri tarafından İslam hakkında yapılan her gönderme bilinçli olarak Müslümanların önünde ortaya konmakta, aynı şekilde İslam hakkında bir Müslüman tarafından yapılan her gönderme de ilgili soruya açık bir şekilde "hayır" cevabı veren kimselerin önünde yapılmaktadır.

W. Cantwell Smith, Pakistan'lı modern ilim adamı Fazlurrahman'dan hareketle Müslüman dünyada üst düzey zekaya ve dürüst kimliğe sahip kimselerin, bir yandan kendi toplumundaki aşkın unsura eşit ölçüde hakkını verirken, aynı zamanda ufku global olan ve tarihi anlayışı gerçekçi olan kimseler için de anlamlı ve ikna edici olacak cevap arayışları içinde olduklarını ifade eder.⁵⁷ Bu bağlamda bazı Müslümanlar, Kur'an'ın cennetten elimizdeki Mushaf haliyle gelmediğini ilk defa duymakta ve bundan irkilmektedir. Benzer şekilde Müslüman bir arkadaşı, ona Kur'an'ın Muhammed'e tıpkı Mesiah oratoryosunun, onun yazarı olan Handel'e ilham edildiği gibi vahyedildiğini söyler; öyle ki o, cennetlerin kendisine açıldığını ve kendisinin oradan bu müziği duyup yazdığını söylemiştir.

W. Cantwell Smith, bu aşamada bilginin bütünlüğüne ve insanlığın birliğine inanan bir kimse olarak şöyle bir hayali olduğunu ifade eder: Bu soruya gayrı Müslimleri tatmin edecek yegâne cevap ile Müslümanları tatmin edecek yegane cevap, önümüzdeki yıllar içinde hemen hemen aynı cevap olacaktır. Bunun, Hıristiyan teolojisi gibi İslam teolojisi için de bir son olacağının farkında olduğunu belirten W. Cantwell Smith, bunun çok radikal bir görüş olmasından rahatsızlık duymadığını, zira kendisinin 20. ve 21. yüzyıllarda insanlığa ait dini tarihin, büyük bir yeni dönüşüm yaşayacağına inandığını söyler.

W. Cantwell Smith, burada Hıristiyanlar ile Müslümanların farklı olmaya son vereceğini kastetmediğini, fakat her ne kadar ahlaki olarak farklı şekilde cevap vermeyi seçseler de, ilmi/akli olarak onların anlayışlarının bir noktada birleşmesi gerektiğini belirtir. Ona göre evrene yönelik reaksiyonlar ve

⁵⁶ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 293-297.

⁵⁷ Bkz. Fazlurrahman, *Prophcey in Islam: Philosophy and Orthodoxy*, Londra-New York, 1958.

varoluşsal dini cevaplar, muhtemelen şahsi veya gruplara ait olmaya devam edebilir. Bununla birlikte onu evrensel kılmaya yönelik teori, biz entellektüellerin işidir.

Ona göre, şu anda olanın tersine Hıristiyan teologlar gelecekte profesyonel anlamda İslam teolojisine ait merkezi konular üzerine çalışacaklar, bu onun tezini sadece doğru değil, aynı zamanda canlı hale getirecek ve insanlığın dini gelişimindeki yeniçağ buradan ortaya çıkacaktır. Şu aşamada söylenebilecek yegâne şey şudur ki; maalesef bizler, Tanrı'nın geçmişte insanlarla konuşmuş olduğu ve şimdi konuşmaya devam ettiği bütün yolları tam olarak bilmiyoruz.⁵⁸

SONUÇ

Görüldüğü üzere W. Cantwell Smith'in görüşleri, İslami bakış açısıyla uyum arzemesi de, klasik oryantalist bakış açısından oldukça farklı ve ileri bir noktadadır. Kimileri, bu yaklaşım tarzının oldukça sinsi ve diğerlerine göre çok daha tehlikeli olduğunu ifade edebilir. Bununla birlikte bir ilim adamı olarak bizler, niyet okumayı bir yana bırakıp, bu görüşleri bilmek ve onlar üzerinde objektif değerlendirmeler yapmak durumundayız.

W. Cantwell Smith, Hıristiyanlık ve İslam'ın doğuşu ve gelişimine ait tarihi süreci ele alırken onları Allah ve vahiy merkezli değil, insan ve akıl merkezli bir yaklaşımla ele almaktadır. Onun hem İslam'ı, hem de Hıristiyan geleneğini tarihi süreç içinde gelişen beşeri birer ürün veya yapı olarak nitelenmesi her iki dini gelenek açısından da kabul edilemez bir durumdur. Bununla birlikte, inançlı inançsız her kesime hitap eden Batılı bir akademisyen olarak onun, meseleyi inanca dayalı kabullerle değil, akla ve bilgiye dayalı eleştiriler ışığında ele almaya çalışmasını belli ölçüde doğal karşılamak gerektiği kanaatindeyiz. Bunun ötesinde bizce onun tarafından ortaya konan bu iki dini geleneğin tarihi süreç içinde birbirini bütünlendikleri, dolayısıyla birbirinden ayrı düşünülemeyeceği görüşü, öz itibarıyla peygamberlerin ve ilahi kitapların birbirini desteklediği şeklindeki İslami görüşle uyum arz etmektedir.

W. Cantwell Smith, her iki dini geleneğin doğru anlaşılabilmesi için karşılaştırmalı bir yöntemle çalışılması gerektiğini söylemektedir. Bu noktada onun tarafından tespit edilen bazı benzerlik ve farklılıkların esas itibarıyla kabul etmek mümkün değildir. Örneğin Kur'an ile Hz. İsa, Hz. Muhammed ile St. Paul ve Hadis ile İncil arasındaki eşleştirme İslami anlayışa tamamen ters düşmektedir. Bununla birlikte meseleye teorik planda değil, fiili durum açısından baktığımızda, mevcut dini geleneklerdeki hâlihazır durumu tespit edebilmek adına bu eşleştirmelerin bugün için bir Hıristiyan ile bir Müslümanın söz konusu olgulara nasıl yaklaştığını anlamak açısından büyük önem arz ettiğini

⁵⁸ Smith, W. Cantwell, a.g.e, s. 297-300.

düşünmekteyiz. Aksi takdirde bu iki kesim arasında, sağlıklı karşılaştırmalar yapmak ve bu sayede her iki dini geleneği birlikte doğru olarak anlayıp belli bir uzlaşma noktasına getirmek mümkün değildir.

Son olarak W. Cantwell Smith, bizce büyük bir cesaret ve açık yüreklilikle Kur'an'ın Tanrı sözü olup olmadığı sorusunu ortaya atmak suretiyle her iki geleneği kritik bir konuda konuşup uzlaşmaya davet etmektedir. Bu noktada o, Hıristiyan geleneğini Hz. İsa'yı Tanrı'nın kelamı olarak kabul etmekle birlikte, aynı şeyi Kur'an için söylemedikleri için çifte standartlı davranmakla suçlar. Meseleye daha ziyade Allah'tan gelen ilahi vahiy merkezinde bakan Müslümanları ise, konuyu bütünüyle inanç konusu olarak görmekten vazgeçip, Kur'an'ın Allah kelamı olduğunu rasyonel bir şekilde insan merkezli olarak izah edip açıklamanın yollarını bulmaya davet eder. Bu aşamada o, kendisinin her iki kesimi de ikna edecek bir cevaba henüz sahip olmadığını, fakat bunun kısa süre sonra bulunacağını ümit ettiğini söylemek suretiyle, bu konuda yapılacak ilmi çalışmaları cesaretlendirip motive etmektedir.

Netice itibarıyla mevcut iletişim ve ulaşım imkanlarıyla dünyanın küçük bir köye döndüğü günümüz dünyasında, milyonlarca Müslümanın Batı dünyasında Hıristiyan komşularıyla iç içe yaşadığını düşündüğümüzde bizlerin, bugün için Batılı ilim adamlarının görüşlerini bilip öğrenmeye her zamankinden çok daha fazla ihtiyacımız olduğu kesindir. Bunların çoğunun kafa karıştırmak suretiyle Müslüman kesimler arasında rahatsızlık yaratacağı veya en azından kabul edilebilir olmadığı açıktır. Bununla birlikte şahsen biz, hak din olduğuna inandığımız İslam dini mensupları olarak, Batı'da yaşayan kardeşlerimizin her gün karşı karşıya olduğu bu tür soru ve görüşleri duyup öğrenmekten kaçma veya görmezlikten gelme şansı veya lüksüne sahip olmadığımız kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet, *Çan'dan Minare'ye Büyük İtiraf*, İstanbul 2010.

Cragg, Kenneth, *The Call of The Minaret*, New York 1956.

_____, *Sandals at The Mosque*, Londra-New York 1958.

Fazlurrahman, *Prophcey in Islam: Philosophy and Orthodoxy*, Londra-New York, 1958.

el-Gazzali, Ebu Hamid, *İlcamı'l-Avam an İlmî'l-Kelam/Halkın Kelamî Tartışmalardan Korunması*, (Çev. Sabit Ünal), İzmir 1987.

Gibb, Hamilton A. R, *Mohammedanism*, Londra 1949.

_____, "Pre-Islamic Monotheism in Arabia", *Harvard Theological Review*, 55, 1962.

[Http://video.haber7.com/play.video.php?id=5765](http://video.haber7.com/play.video.php?id=5765).

[Http://webtv.hurriyet.com.tr/2/18527/0/1/italya-kilise-de-ilk-escinsel-evlilik.aspx](http://webtv.hurriyet.com.tr/2/18527/0/1/italya-kilise-de-ilk-escinsel-evlilik.aspx).

İbn Kesir, *Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm*, IV, 523.

Kutsal Kitap: Genesis 15 / 6; Romans 4 / 3-5.

Muir, William, *The Life of Mubammad from Original Sources*, Edinburg 1912.

Osteen, Joel, *The Meat of His Pork Message*, YouTube Videos.

Smith, Wilfred Cantwell, *Islam in Modern History*, Princeton 1977.

_____, *On Understanding Islam* (Selected Studies), The Hague, The Netherlands 1981.

et-Taftazani, *Şerhu't-Taftazani ale'l-Akaidi'n-Neseftiyye*, Kahire 1916.

Vitray-Meyerovitch, Eva de, *İslam'ın Güler Yüzü*, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul 1999.

Wolfson, H. A., "The Muslim Atributes and The Christian Trinity", *Harvard Theological Review*, 49, 1956.